

**TÜRKÇE METİNLERDE
ARAPÇA VE FARŞÇA KELİMELERİN FARKLI ŞEKİLLERİ
DIFFERENT SHAPES OF ARABIC AND PERSIAN
WORDS IN TURKISH TEXTS**

BEKİR SARIKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. Prof. Dr., Afyon Kocatepe University Faculty of Letters Department of Turkish Language and Literature
bsarikaya@aku.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-9842-237X>

Atıf / Citation

Sarıkaya, B. 2020. "Türkçe Metinlerde Arapça ve Farşça Kelimelerin Farklı Şekilleri". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 69, (Eylül-September 2020). 169-206

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 15.02.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 30.06.2020
Yayın Tarihi-*Date Published* : 30.09.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4338>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute

TAED-69, Eylül – September 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

TÜRKÇE METİNLERDE
ARAPÇA VE FARŞÇA KELİMELERİN FARKLI ŞEKİLLERİ
DIFFERENT SHAPES OF ARABIC AND PERSIAN
WORDS IN TURKISH TEXTS

BEKİR SARIKAYA

Öz

Altay, Hint ve Sami dil ailesine mensup üç dilin kelimelerini kullanan Türk dili, kendi metinlerini oluştururken bu kelimelerin bir kısmını kendi ses ve hece yapısına uydurur, bazı kelimeleri ise müstensihler arasında anlaşma olmadığından farklı şekilleriyle zamanımıza sorunlu olarak bırakır. Metinlerin transkripsiyonunda uyumu sağlama görevi bu sorunlardan haberdar olması gereken araştırmacılara aittir.

Kelimelerin farklı şekillerinin tasnifi çalışmasında, üst başlıklar kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunan harflere, hareketlere ve harfler arası ilişkilere bağlanarak atılırken, alt başlıklar ise Türkçe'deki ses hadiselerine, hece yapılarına ve ağız özelliklerine göre atıldı. Sunulan örnek kelimeler yedi eserin on üç nüshasından alınmış olup Farsça, Arapça veya bu diller vasıtasıyla dilimize giren yaklaşık 650 kadardır.

Bu araştırma, metin tesis edecek araştırmacıların karşlarına sorunlu kelime çıktığında o yabancı kelimeyi çözmede yardımcı olabilecek ses değişikliklerini derli toplu olarak sunmak ve kelimenin sözlük/dizinde yerine doğru bir şekilde yerleştirilmesini sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Arapça kelimeler, Farsça kelimeler, çeviri yazı, ses olayları

Abstract

Turkish language uses the words of three languages belonging to Altai, Indian and Sami language family. While creating their texts, transcriptors adapt some of these words to their own sound and syllable structure of the words, and leave some words uncertain/problematic by writing them in different ways because there is no consensus on the spelling of words.

The task of ensuring sound harmony in transcription of texts belongs to the researchers who should be aware of these problems. In the classification of different forms of words, the upper headings are determined to the letters at the beginning of the word, the letters in the middle or the letters at the end, to diacritical marks and to relationships between letters. Sub-headings are determined according to the sound changes in Turkish, syllable structures and characteristic features of accents. The sample words presented are taken from thirteen copies of seven different works. It consists of Persian words, Arabic words and a total of about 650 words entered into Turkish from these languages.

The aim of this research is to present the voice changes that can help in solving that foreign word when the problem word comes up, and to ensure that the word is correctly placed in the dictionary/index.

Key Words: Persian words, Arabic words, transcription, sound change

Structured Abstract

The Arabic language is an inflected language. The Persian language is an agglutinating language - before and after the word. Turkish language is an agglutinating language - end of word. While Arabic and Persian words are transmitted to Turkish through concepts, terms, phrases, newly written books or translated books, some words have retained their original form, while others have changed.

In this study, the changed words were classified using the classification system of the phonetic information that constitutes the first part of linguistics studies: Vowel and consonant letter harmonies, syllable types and structures, Turkish language structure etc. Transcribers' accent features and the letter marks made to aid the reading of Turkish works were added to these. The classification of the subject has been examined under three main titles: vowel point, letters, vowel point / letters.

1. Vowel Points:

Change after adding vowel point: Vowel point is added to words to make Arabic and Persian words that do not match Turkish syllable structure suitable: *ḥalk* > *ḥalaḳ*, *defn* > *defin*, *şahş* > *şaḥş* // *şaḥaḥ*, *havz* > *havız* // *havuz*, *zahm* > *zahım*, *bebir* // *bebür*, *cisr* > *cisir*, *zahm* > *zahım*, *Ḳuds* > *Ḳudüs*, *müşk* > *müşük*, *zülf* > *zültif*, *şak* // *şik*.

Changes resulted from vowel point change: The first syllable of Arabic and Persian words can sometimes take two different forms: *menāre* > *mināre*, *selvā* > *silve*, *fetīl* > *fitīl*, *cirāḥat* > *cerāḥat*, *fidā* > *fedā*, *ümran* > *imrān*, *lākin* > *lākin*.

The middle letter of Arabic and Persian words can sometimes take two forms: *Dimaşk* > *Dimişk*, *terceme* > *tercüme*, *nārin* > *nārenc*, *ḳaranfīl* > *ḳaranfül*, *bahādır* > *bahādur*, *çāşnigir* > *çeşngir* ≈ *çāşngir*, *keh-rubā* ≈ *keh-rubār* > *keh-ribā*, *ḳulunc* > *ḳulinc*, *Hindüstān* > *Hindistān*, *ma'nā* > *ma'nā*.

Different spellings from the shadda in the letters in the middle of the words: *'ammū* > *'amū*, *eşahh* > *eşah*, *Mirriḥ* > *Merih*, *ümīd* > *ümmīd*.

2. Letters:

Similar to the letter changes in Turkish, it is seen in words of Arabic and Persian origin. This change may be an error caused by scribal, it may also be changes caused by some special letters.

Examples of change due to letters:

Hemze: *fāyda* // *fāyide*, *su'āl* > *suvāl*, *cüz* > *cüzv*, *Kisrā* // *Kisrī*, *bākulā* // *bākulī*. **Elif:** *āyīne* > *ayīne*, *Ebū Cehl* > *Bū Cehl*, *düşmen* > *düşmān*. **Be:** *Dārā* // *Dārāb*, *Efrāsiyāb* // *Efrābsiyāb*. **Cīm:** *küse* > *kūsec*, *sāde* > *sāzec*. **Dāl:** *Yezdecir* > *Yezdecird*, *yāḥūd* // *yāḥūz* > *yāhu*. **Ri:** *ejderhā* // *ejder* > *ejdehā*, *kāhrubā* > *kāhrubār*. **Ṣin:** *İlyā* // *İlyās*. **Te:** *melāl* ≈ *melālet*, *zamān* > *zamāne*, *zātū'l-cenb* > *zātū'l-cenbe*, *çār-yār-ı* 'izām > *çār-yār-ı* 'izāme, *Ḥibr* > *Ḥibre*, *nāhiye* > *nāhiyet*, *ḥikāyet* > *ḥikāye*. **He:** *āvāz* ≈ *āvāze*, *nihān* > *nihāne*, *peydā* > *peydah* TT, *dirhem* > *direm*. **Nūn:** *berīn* > *berī*, *hem-çün* > *hem-çü*. **Vāv:** *gevher* // *güher* > *güher*, *pertāb* // *pertāv* > *pertā*. **Ye:** *Ḥudā* > *Ḥudāy*, *ceyb* > *ceb*, *gūyā* > *gūyiyā*. **Letters with shadda:** *zerīn* ≈ *zerrīn*, *ḥamiyyet* > *ḥamiyet*, *ḥāşşiyet* > *ḥāşşiyet*, *zürāfa* > *zürāfa*, *şeker* > *şekker*.

Examples of interchange of letters:

Pe: pîrûze > firûze. **Te:** Şîl > Şiys. **Cîm:** kişnîc // kişnîz, lâciverd > lâjiverd. **Dâl:** dehne > tehne, şādılık > şāzılık, hîdmet > hîzmet. **Rî:** merhem > melhem, murdâr > mundâr. **Ze:** ğalbēz > ğalbîr, zer ü zîver > zerr ü jîver. **Sîn:** sûrnâ > zurnâ // zûrnâ, muşg > misk. **Kâf:** zendîk > zindîk, şetreng > şaşranc, gül-âb > cülâb, Efreng > Efrenc, nerges > nerces, gevher > cevher, sirkengübîn > sirkencübîn, Gîlân > Cîlân. **Lâm:** kilîse > kenîse. **Nûn:** künbed > kümbet, mancınîk > mancılık, monlâ > mollâ. **Nûn-kâf:** ferseng > fersah. **Substitution Between Letters:** gülîstân > gül-sitan, ser-efrâz ≈ ser-firâz.

Examples of misspellings caused by similarity between letters:

Te: pûte > pûta, tîrâş > tîrâş. **Şe:** eser > eser, işbât > işbât. **Cîm:** meczûb > mejzûb. **Ha:** hayret > hayret. **Hi:** ruh > rûh, haber > haber. **Zâl:** hâzer > hâzer. **Rî:** rûzgâr > yüzkâr. **Sîn:** üslûb > üşlûb. **Žâd:** zabt > zabt, beyâz > beyâz. **Kâf:** 'aks > 'aks. **He:** dehân > dehân. **Şedde:** tennîh > tenîh // tüneyn.

3. Vowel Points and Letters

Deletion of letter with vowel points: sipistân > sistân, şırlağan > şîrğan, Efrâsiyâb // Efrâbsiyâb > Efrâs, 'Uvec > 'Ûc

Vowel point replacement of the letter: Zengibâr > Zengübâr, Kâmurvân // Kâmurvan, Nihâvend // Nehâvend // Nûh-evende, Demâvend // Dimâvend // Dümâvend; Geştâseb // Gerşâseb // Gürşâseb, Zerâşeb // Zerâşet // Zerdeşt, Musul // mavsıl > Mûşıl, Havarnağ > Hürnik // Hurnuk, Tuleyhâ > Taliha, Sîrâf > Sayrâf, Maşîşa // Maşayşa

Some examples of variations in Hebrew origin words:

Avî- > **U-**: Aviğâyil // Uğâyil. **vî** ≈ **vîyA-**: Avisâ ≈ Aviyaş, **vâv** > **ye:** Baş-Sâvi' = Bat-Şâyî'. **vâv:** Yo 'âv > Yo 'â. **sîn** > **şîn:** Avisâ ≈ Aviyaş, Bat-Sâyî' ≈ Bat-Şâyî, Şovav ≈ > Sovav. **te** ≈ **şe:** Bat-Sâyî = Baş-Sâvi', Natan ≈ > Naşan. **vâv** > **rî:** Sovar ≈ Sovav. **'ayin:** Bat-Şâyî' ≈ Bat-Şâyî. **mî:** Urmîyâ ≈ Uryâ.

In the theses, 1500 different spelling of about 650 different words were determined. Elimination of spelling complications depends on knowing the original form of the words by the researcher. In copies there are many other similar examples of the examples given above. The researcher should first decide how to place the word in text. The researcher should know that Persian and Arabic words can sometimes be misspelled and think that different forms of the word can be used. While the spelling forms in the copy are shown in the thesis, the form in which the meaning of the word is given in the general dictionaries should be taken as a headword to the index, and references to other forms should be made.

Farklı Dil Ailelerine Mensup Üç Dilin Kelime Ödünçlemesinde Meydana Gelen Değişimler

Ural Altay dil ailesine mensup olan Türkçe, komşuları olan Hint-Avrupa dil ailesinden Farsça ve Sami dil ailesinden Arapça ile İslamiyet döneminde derin bir etkileşim içerisine girmiştir. Çekimli dil ailesine ait olan Arap dili ile önden ve sondan eklemeli Fars dilinin kelimeleri, kavramları, terimleri hatta deyimleri telif ve tercüme eserler vasıtasıyla sondan eklemeli bir dil ailesine mensup olan Türk diline girmiştir. Türkçe yazılan eserler gerek coğrafya bakımından gerekse dil yapısı bakımından kendinden farklı olan bu iki dilden alınan kelimelerle süslenmiştir. EAT dönemi eserlerine girmeye başlayan Arapça ve Farsça kelimelerin bir kısmı asıl şeklini muhafaza ederken bir kısmı asıl şeklinden çıkmıştır. Bu çalışmada farklılaşan veya farklı şekilleri bulunan kelimeler ele alınarak bir plan içinde anlatılmaya çalışılacaktır. Türkçedeki ünlü ünsüz uyumları, hece çeşitleri ve yapıları, Türkçenin ağızlarında görülen ses hadiseleri, Türkçe eserlerin okunuşuna yardımcı olması için -velev ki yanlışlıkla- yapılan harekeler, müstensihnin ağız özellikleri vb. durumlar yabancı kelimeleri farklı hâle getirebilmektedir.

Arapça kelimelerin okunuşunda yardımcı olan unsurların başında harekeler gelir: cezm, şedde, fetha, kesre ve zamme. Bu işaretler metnin tamamında kullanılarak harekeli metin oluşturulur ve metnin okunması kolay hâle getirilir. Aynı zamanda müstensihnin o andaki kelime bilgisi ve ağız özellikleri metne yansır.

Metinlerin çeviri yazısı ve dizinleri oluşturulurken birçok Türkçe, Farsça ve Arapça kelimenin farklı şekilleriyle karşılaşılır. Metinde tutarlılık bozular. Zaman zaman aynı kelime dizinin farklı yerlerine yerleştirilir. Birçok yüksek lisans ve doktora tezinde buna şahit oluruz. Burada Arapça ve Farsça kelimelerin farklı şekilleri dikkate alındığında, Türkçenin ödünç alınan kelimeler üzerindeki tasarruf şekilleri az da olsa görülmüş ve Arapça kalıpların da yardımıyla bazı konular açıklığa kavuşturulmuş olur.

Burada çalışmaya başlarken altı farklı eserin 13 nüshasından tanıklar tespit edildi. Nüshalarda kullanılan Arapça ve Farsça menşeli kelimelerin kendi dilindeki şekli, alındığı dönemdeki şekli ve günümüz Türkçesindeki şekli mukayese yoluyla karşılaştırılmaya çalışıldı.

Değişimlere örnekleme yapılırken kelimenin önce asıl şekli ve tanığı yazıldı. Değişime bağlı olmayan başka bir şekli varsa *eşit şekiller işareti* // ile ayrılarak tanığı yazılmış, sonra da *ileri değişim işareti* “>” getirilmiştir. Bu “>” işaretinden sonraki kısımda, TT’de de kullanılan şekil ise bulunduğu yer gösterilmiş ve anlamı parantez içinde belirtilmiştir. Metinlerde tanığı bulunamayan fakat TT’de şekli değişen kelimeler de bulunarak örnek gösterilmiş, yanına TT yazılarak günümüz Türkçesinde bu kelimenin değişime uğradığı ifade edilmek istenmiştir.

Kelimeler incelenirken Arapça ve Farsça kelimelerin asılları –kendi aralarındaki köken iddialarına girmeden- dikkate alındı. Kelimenin aslı ortaya konduktan sonra metinlerdeki harekelerine bakıldı. Sözlüklerdeki maddelerden farklı bir harekeler varsa bunlar açıklanmaya çalışıldı. Bunun için de fetha/üstün, kesre/esre, zamme/ötre, cezm ve şedde harekelerinden faydalanıldı. Bu harekeler kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunması sebebiyle bunlara bağlı olarak konu sınıflandırıldı. Bazı özellikleriyle genel sınıflandırmadan farklı durumda olan örnekler de uygun yerlerde verilmeye çalışıldı.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
bk.	Bakınız
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
Far.	Farsça
OT	Osmanlı Türkçesi
TT	Türkiye Türkçesi

Eserler ve Kısaltmaları

AA:	Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Ali Emîrî Nüshası
ST:	Süleyman-name-i Kebir, Topkapı Nüshası
İT:	Tercüme-i İskendernâme, TDK Kütüphanesi Nüshası
İM:	Tercüme-i İskendernâme, Milli Kütüphane Nüshası
EM:	Edviye-i Müfrede, Malatya Nüshası
EP:	Edviye-i Müfrede, Paris Nüshası
FE1:	Şerh-i Divaçe-i Firişte, Erzurum İl Halk Kütüphanesi Nüshası
FE2:	Şerh-i Divaçe-i Firişte, Erzurum İl Halk Kütüphanesi Nüshası
FM:	Şerh-i Divaçe-i Firişte, Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonu Nüshası
Fİ:	Şerh-i Divaçe-i Firişte, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası
FŞ:	Şerh-i Divaçe-i Firişte, Şeyhü'l-İslam Arif Hikmet Bey Kütüphanesi Nüshası
HM:	Divân-ı Haydar, Milli Kütüphane Fahri Bilge Koleksiyonu
HK:	Divân-ı Es-Seyyid Eş-Şeyh Hasan Haydar Er-Rifâi El-Keyyâli, Kütahya Nüshası

Bölümler

- I. Harekelere Bağlı Ses Olayları
 - I.A. Kelime Köklerinde Meydana Gelen Değişiklikler
 - I.B. Kelime Tabanlarında Meydana Gelen Ses Değişiklikleri
 - I.B.1. Kelime Başındaki Harekelerin Değişimi
 - I.B.2. Kelime Ortasındaki Harekelerin Değişimi
 - II. Belli Harflere Bağlı Gelişen Ses Olayları
 - II.A. Harflerin Kendi Özelliğine Bağlı Olarak Kelime İçinde Meydana Getirdiği Ses Olayları
 - II.B. Harfler Arası Etkileşim Sonucu Kelime İçinde Meydana Gelen Ses Olayları ve Yazım Yanlışlıkları
- III. Harf ve Harekelere Bağlı Değişmeler

I. Harekelere Bağlı Ses Olayları**I.A. Kelime Köklerinde Meydana Gelen Değişiklikler**

Yazma eserler istinsah edilirken Arapçadan ve Farsçadan alınan kelimelerin kök harflerine konan hareke, kelimedeki ses olayı olduğunu gösterir. İlk hecede herhangi bir ses olayı görülmezken, ikinci hecede farklılıklar ortaya çıkabilir. Kök halinde iken Türk hece sistemine uygun olmayan ve tek heceli olan Arapça ve Farsça kelimelerde değişimler olur. Kelime, değişimler sonucu genelde Türkçe hece sistemine uygun hâle gelir ve iki heceli olur. Bu bölümün birinci kısmında Arapça kelimeleri, ikinci kısmında Farsça kelimeleri inceleyeceğiz.

I.A.1.1. İlk Harfi Fetha ve Orta Harfi Cezmli Olan Arapça Kelime Kökleri

Kelimenin ilk harfi fetha ise ortası sadece fetha veya sadece kesre ile hareketlenebilirken, sadece zamme ile hareketlenmemektedir. Bazı örneklerde farklı iki ayrı hareke ile de hareketlenebilir.

a. Arapça kelimelerin ilk harfi fetha ve orta harfi cezmlı iken, Türkçe metinlerde orta harf bazen de fetha ile hareketlenir:

فَعَّلٌ > فَعَّلٌ // fa‘l > **fa‘al**

halk AA234a/3 > halağ AA251a/14 (Ar. Yaratma)

halk AA99a/5 > halağ AA182b/17 (Ar. Halk)

hasf AA44a/16 > hasef AA141a/15 (Ar. Yere batma)

kaht AA130a/17 > kahta AA 186a/6 (Ar. Kıtık)

kesb > keseb AA256a/3 (Ar. Kazanmak)

terk AA256b/11 > terek AA238b/16 (Ar. Bırakma)

sa‘d AA219a/2 > sa‘ad AA35b/12 (Ar. Bahtiyarlık)

saħc EP12b/1 > saħac EM13b (Ar. Sıyrıлма)

b. Arapça kelimelerin ilk harfi fethalı orta harfi cezmlı iken, Türkçe metinlerde orta harf kesre ile de hareketlenir:

فَعَّلٌ > فَعَّلٌ // fa‘l > **fa‘il**

mekr > mekir AA230b/16 (Ar. Hile)

defn > defin AA86b/2 (Ar. Gömme)

dehr ST231a/18 > dehir ST206a/10 (Ar. Dünya)

devr ST235a/13 > devir ST233a/01 (Ar. Zaman)

deyr > deyr AA116b/16 (Ar. Manastır)

ehl ST218b/15 > ehil ST203a/20 (Ar. Ehil)

emr ST199b/06 > emir ST229b/06 (Ar. Emir)

haşm ST229a/3, ST231a/6 > haşm ST 209b/16 (Ar. Düşman)

hayf ST207a/15 > hayıf ST205b/16 (Ar. Yazık)

hamr > hamır AA215b/8 (Ar. Şarap)

faħr AA120a/5 > faħir AA130a/8 (Ar. İftihar)

ħatm > ħatim AA13b/5 (Ar. Bitirme)

ħazm EP17b/11 > ħazım EM19a (Ar. Hazım)

meşh AA44a/13 > meşih AA240a/3 (Ar. Sûretin çirkinleşmesi)

saħf > saħıf AA297a/10 (Ar. Çatı)

şabr ST199a/01, ST207b/18 > şabır ST213b/14, ST207b/10.(Ar. Sabır)

seyr > seyir HM95b (Ar. Gezme)

sehv ST200a/16, ST236a/13 > sehiv ST200a/19 (Ar. Hata)

şamğ > şamiğ AA76b/7, AA152a/7 (Ar. Zamk)

şayd > şayid AA248b/15, AA282a/15 (Ar. Av)

lems > lemis AA168a/4 (Ar. Elle dokunma)

raħş > raħış AA241b/17, AA242a/1 (Ar. Raks)

va‘z > va‘iz AA13a/17 (Ar. Öğüt)

c. Arapça kelimelerin ilk harfi fetha ve orta harfi cezmlı iken, orta harfi kesre ve fetha ile hareketlenebilir. Asıl şekliyle birlikte üç farklı şekil metinlerde karşımıza çıkabilir:

فَعَّلٌ > فَعَّلٌ // فَعَّلٌ ≈ fa‘l > **fa‘il** // **fa‘al**

şar‘ AA155b/17 > şarı‘ AA222a/12 // şara‘ AA222b/11 (Ar. Sara)
 şahş AA234b/10 > şahış AA184a/3 // şahş AA205a/8 (Ar. Şahıs)
 naḥs AA35b/16 > naḥıs AA32b/17 // naḥas AA293b/3 (Ar. Uğursuzluk)
 şehr AA65a/1 > şehir AA48b/4 // şehir AA167a/14, AA192b/15 (Ar. Şehir)
 vaḳt AA69a/2 > vaḳıt AA123b/16 // vaḳat AA130b/8, AA140b/1 (Ar. Vakit)
 na‘l > na‘il AA10b/8 // na‘al AA10b/7 (Ar. Para, nal)

d. Arapça kelimelerin ilk harfi fetha ve orta harfi cezmlı iken, orta harfi kesre ve zamme ile harekelenebilir. Asıl şekliyle birlikte üç farklı şekil karşımıza çıkabilir:

فَعْلٌ > فِعْلٌ // فَعْلٌ fa‘l > fa‘il // fa‘ul

şabr > şabır AA312b/4 // şabur AA312b/5 (Ar. Bir bitki)
 şahr > şahır AA161a/6 // şahur AA177a/7 (Ar. Kaya)
 ḥavz > ḥavız AA133a/1 // ḥavuz AA92b/3 (Ar. Havuz)
 bev¹ AA206b/16 > bevül AA284a/4, AA287a/11 (Ar. Sidik)

I.A.1.2. İlk Harfi Fetha ve Orta Harfi Cezmlı Olan Farsça Kelime Kökleri

a. Farsça kelimelerin ilk harfi fetha ve orta harfi cezmlı ise, orta harfi kesre ile harekelenebilir:

zaḥm ST203a/03, ST224b/07 > zaḥım ST228b/08, AA136b/2 (Far. Yara)
 zehr ST230b/15, ST231a/11 > zehir ST206a/11, AA309b/17 (Far. Zehir)

b. Bazen kelimelerin sonuna bir ‘o’ harfi ilave edilerek yazılır:

zehr > zehre ST239a/17 (Far. Ağrı) [zehre AA101a/8 (Far. Öd)]²

b. Farsça kelimenin ilk harfi fethalı ise orta harfi zamme ile harekelenebilir:

nemr > nemür AA287a/6 (Far. Kaplan)

c. Farsça kelimenin ilk harfi fethalı ve orta harfi cezmlı ise, bazen iki farklı şekil bulunabilir:

bebr > bebir AA386bm/10, AA305b/11 // bebür AA20b/9, AA286bm/15 (Far. Kaplana benzer hayvan)

I.A.2.1. İlk Harfi Kesre ve Orta Harfi Cezmlı Olan Arapça Kelime Kökleri

Kelimelerin ilk harfi kesreli orta harf cezmlı iken, Türkçe metinlerde orta harf kesre ile de harekelenebilir:

فَعْلٌ > فِعْلٌ ≈ fi‘l > fi‘il

cism ST242a/16 > cisim ST242b/01 (Ar. Varlık)
 cistr > cisir AA53a/10, AA95b/1 (Ar. Köprü)
 fikr ST243b/18 > fikir ST243b/19 (Ar. Düşünce)
 ḥıfz > ḥıfız AA178a/3, AA229a/5 (Ar. Koruma)
 ‘ilm > ‘ilim AA212b/3 (Ar. Bilim)
 mişl > mişil AA115a/2 (Ar. Benzer)
 rızq > rızık AA318a/6 (Ar. Rızık)
 Ḥızr ST240a/08, AA106b/10³ > Ḥızır ST201b/08, AA80b/15 (Ar. Hızır a.s.)

¹ Orta harfi kesreli olan tanık bulunamadı. Fakat günümüzde *bevül* şeklinde kullanılmaktadır.

² Birinci tanık ağrı, ikinci tanık ise öd anlamındadır. Cinas olan bu iki kelime karıştırılmamalıdır.

³ Ek aldığı için metinde cezm konmuştur.

Hicr AA138b/16 > Hicir AA158b/5 (Yemen'de şehir)
 kibr > kibir HM 95b, AA123a/8 (Ar. Kibir)
 tıfl ST234b/06, T244a/14 > tıfil ST245b/13, AA221b/6 // tıful⁴ AA174a/9 (Ar. Çocuk)

I.A.2.2. İlk Harfi Kesre ve Orta Harfi Cezmli Olan Farsça Kelime Kökleri

Farsça kelimelerde de yukarıdaki örneklere benzer durum görülür. Kelimelerin ilk harfi kesreli, orta harf cezmlı iken, orta harf kesre ile harekelenebilir:

hışm > hışım AA186b/2, AA217b/9 (Far. Öfke)
 seh̄m-nāk > seh̄im-nāk AA51a/6, AA239b/11 (Far. Korkunç)
 zaḥm EP14b/3 > zaḥım EM15b, AA238a/7 (Far. Yara)

I.A.3.1. İlk Harfi Zamme ve Orta Harfi Cezmli Olan Arapça Kelime Kökleri

Kelimelerin ilk harfi zammeli, orta harf cezmlı olan kelimeler, Türkçe metinlerde olduğu gibi okunabilirken, bazen de cezimli harf zamme ile harekelenebilir: فُعُلٌ > فُئُلٌ ≈ fu'ul > fu'ul

şulḥ > şuluḥ AA103b/12, AA104a/12 (Ar. Barışma)
 şubḥ > şubuh AA253a/8, AA275a/6 (Ar. Sabah)
 küfr ST243b/21, ST244a/01 > küfür ST243b/21, AA40a/2 (Ar. Küfür)
 Kud̄s ST215b/07, ST235b/04 > Kud̄üs ST236a/01, AA116a/2 (Ar. Kud̄üs şehri)
 rub' > rubu' AA62b/11 (Ar. Çeyrek)
 zulm > zulüm AA82a/8, AA117b/4 (Ar. Eziyet)
 'uzv > 'uzuv AA3b/16 (Ar. Organ)

I.A.3.2. İlk Harfi Zamme ve Orta Harfi Cezmli Olan Farsça Kelime Kökleri

Bazı Farsça kelimelerde de yukarıdaki örneklere benzer durum görülmektedir. Kelimelerin ilk harfi zammeli, orta harf cezmlı iken, orta harf zamme ile harekelenebilir:

müşk > müşük AA97b/17, AA190b/10 (Far. Misk)
 zül̄f > zül̄uf AA94a/1 (Far. Saç lülesi)
 toḥm > toḥum AA156b/1, AA212a/6 // toḥım⁵ AA30b/4 (Far. Tohum)

I.A.4.1. Sonu Şeddeli ve İlk Harfi Farklı Harekeye Sahip Olan Arapça Kelime Kökleri

Arapçada muzaaf fiillerde, kelimenin ikinci ve üçüncü kök harfleri aynıdır. Böyle fiiller yazılırken kökü iki harfle yazılır. Ancak ulama hâlinde zaman zaman şedde konulur. Türkçe söyleyişte iki harfle ifade edilir. Geçiş hâlinde aslı olan üçüncü harf ortaya çıkar. Böylece metinlerde ikili söyleyiş oluşur. Bazı kelimelerin asıl şekillerini metinde göremeyebiliriz. Böyle kelimelerin şeddeli hâli tamlama ve bağlamalarda ortaya çıkar.

a. İlk harfi fetha olan muzaaf kelimeler

ḥal // ḥall AA11a/17, AA73a/3, AA149b/15 (Ar. Çözüm)
 sem // semm AA311b/13 (Ar. Zehir)
 şer AA188a/9 // şerr AA81b/4, AA202b/14 (Ar. Kötülük)
 sed AA122a/8 // sedd AA49a/8 (Ar. Engel)

⁴ Acaba *tıfūlet* veya *tıfūliyyet* kelimesinin tesiriyle zammeli harekelenmiş olabilir mi?

⁵ Aynı zamanda zamme ile harekelenen orta harf nadiren kesre ile harekelenmiştir.

b. İlk harfi kesre olan muzaaf kelimeler

cidd > cid AA237a/3 (Ar. Gayret)

tıbb AA212b/11, AA213b/10 (Ar. Tıp)

sırr ST204b/02, AA280b/1 > sır ST220a/01 (Ar. Gizem)

c. İlk harfi zamme olan muzaaf kelimelerdürr ST204b/16 > dür⁶ ST215b/05, AA79b/6, AA148a/6 (Ar. İnci)**d. İlk harfi hem fetha hem kesre ile harekelenen kelimeler de vardır.**şak⁷ > şak AA168b/5, AA235a/11 // şık AA238b/11 (Ar. Yarım sûret)**I.B. Kelime Tabanlarında Meydana Gelen Ses Değişiklikleri⁸**

Bu bölümde Arapça ve Farsça kelimelerden illetli olanlar, üç veya daha fazla harften oluşan kelimeler ele alındı. Kelimelerin alındığı şekilde birlikte değişime uğradığı şekil de zikredildi. Eserlerde değişikliğe uğramayıp daha sonraki dönemlerde değişikliğe uğrayan kelimeler de örneklere eklendi.

I.B.1. Kelime Başındaki Harekelerin Değişimi**I.B.1.1. Fetha ile Başlayan Arapça ve Farsça Kelimeler**

Fetha ile başlayan Arapça ve Farsça kelimelerin bazıları metinlerimizde fethalı görülmele birlikte farklı şekilde harekelenildiği görülür. Aşağıda verilen ilk örnekler Arapça asılları devam ettiren, ikinci örnekler değişimi göstermektedir.

a. Kelimelerin ilk harfi fethalı olduğu hâlde, metinlerde kesre ile de harekelenir:

menâre AA105b/4 > minâre AA74a/6 (Ar. Minare)

selvâ AA255a/9 > silve⁹ AA255a/9 (Ar. Bildircin, yelve)

bednüs EM3a > bidnüs EP3a/3 (Far. Orman horozu)

Cemşid ST205b/19 > Cimsid ST215a/06 (Öz. i. İran destan kahramanı)

encir AA96a/9 > incir AA105b/4 (Far. İncir)

zernih AA117a/8 > zırnih AA34a/13 (Far. Arsenik, zırnik)

sencâb AA161a/12 > sincâb AA191b/10 (Far. Sincap)

Şermâh AA115a/14 // Şirmâh AA115a/4 (Öz. i. Bir köprü adı)

yekşenbe AA20b/3 > yikşenbe AA74b/15 (Far. Pazar)

sehşenbe AA71b/17 > sihşenbe AA210a/4 (Far. Salı)

çenâr EP14a/14 > çınâr EM15b (Far. Çınar)

çerâğ > çırâk AA38b/7 (Far. Çıra)

bezz > biz AA178a/16 (Ar. Bez)

fetil EP41a/1 > fitil EM44a (Ar. Fitol)

‘ayş > ‘yış¹⁰ AA11b/9 (Ar. Yaşama)

şanc > şinc AA315b/7 (Ar. Zil)

⁶ Tamlamalarda ve bağlamalarda muzaaf kelimelerin ikinci harfi şedde konularak ortaya çıkarılır: dürr ü gevher ST214a/05, dürr-i yetim “yetim olan inci” ST234b/20 gibi.

⁷ Bazen bu örnekteki gibi kelime, metnin tamamında ek almadan kullanılırsa kendisinin muzaaf bir kelime olduğunu hissettirmez. Metni tesis eden buna dikkat etmelidir.

⁸ Burada Türkçe hece sistemine göre hecelenmiş iki veya daha fazla heceden oluşan kelimeler ele alındı.

⁹ Müstensih metinde Arapça tamlamada silvâ, açıklama kısmında ise *ya’ni silve* diyerek yazıldığı devirde herkes tarafından bilinen şeklini veya tercümesini yazarak kelimenin farklı şeklini ortaya koymuştur.

¹⁰ “Zebanzedi ayının kesriyledir.” (“Ayş maddesi”, *Kâmûs-i Türkî*, s. 957).

hergiz ST198a/06 > hirgiz ST217b/02, ST225b/08 (Far. Asla)

Bazen kelimelerin vezni algılanamadığında fetha yerine kesre ile yazılabilir:

a‘rāz EP57b/2, EP57b/4 > i‘rāz EM62a (Ar. Garazlar)

b. Kelimelerin bazıları, bu dönemde aslına uygun kullanılırken, sonraki dönemlerde kesre ile harekelenebilir:

zencīr AA187a/17 > zincir TT (Far. Zincir)

peşīmān AA219b/9 > pişman TT (Far. Pişman)

ebrīşum > ebrīşim AA319a/8 > İbrīşim TT (Far. İbrīşim)

Feleşīn AA124b/1 // Faleşīn¹¹ ST199b/01 > Filistin (Filistin)

c. Arapçadaki medli ve fethalı kelimelerin bazıları Farsçaya geçtiğinde medli ve kesreli olarak yazılır, okunur. Metinlerde bu şekillere rastlarız.

lākin (Ar.) > līkin AA320a/1 (Ar. Lākin)

d. Kelimelerin bazıları, bu dönemde aslına uygun kullanılırken, sonraki dönemlerde zamme ile harekelenebilir:

maḥabbet AA171b/17 > muhabbet TT (Ar. Muhabbet)

maṭbaḥ AA257a/5 > mutfak TT (Ar. Mutfak)

nevbet AA39b/6 > nöbet TT (Far. Nöbet)

tevbe AA57a/16 > tövbe TT (Ar. Tövbe)

e. Kelimelerin ilk harfi fethalı olduğu hâlde, metinlerde zamme ile de hareketlenir:

zerzūre > zurzūr AA265a/5 (Far. Bir cins örümcek)

micmere // mecmere > mücmire AA23b/4 (Ar. Buhurdan)

I.B.1.2. İkinci Sesi Kesre Olan Arapça ve Farsça Kelimeler

İkinci sesi kesre olan Arapça ve Farsça kelimelerin bazıları metinlerimizde kesreli görülmeyle birlikte farklı şekilde harekelendiği de görülür veya sonraki dönemlerde değişikliğe uğrayabilir.

a. Kelimelerin ilk ünlüsü kesre olduğu hâlde, metinlerde fethalı da olabilir:

pīşkeş İM4a > peşkeş İT57b (Far. Öne çekilen)

mirriḥ AA25a/3 > merrih AA33a/8 (Ar. Mars, Merih)

cirāḥat Ar. EP39b/11 > cerāḥat EM42b (Ar. İrin)

fidā AA31a/1 > fedā AA318a/8 (Ar. Bir şeyden vazgeçme)

kimmūn EP41a/13, EP42a/2 > kemnūn EM44b, EM45a (Ar. Kimyon)

pinḥān AA106a/15 > penḥān AA89b/17 (Far. Gizli)

sipīd-dār EP30b/1 > sepīd-dār EM32a (Far. Kavak)

sipistān EP44b/1, EP48a/6 > sebistān EM52a // sistān EM48a (Far. Bir ağaç türü)

¹¹ TT'deki ülke olan "Filistin" kelimesi, iki araştırmacı tarafından *Feleşīn* ve *Faleşīn* olarak iki farklı ünlüyle transkripsiyon yapılmıştır. Metinlerde birçok yer ve şahıs isimleri farklı ünlülerle yazıldığından dolayı kelimeleri bulmakta zorluklar yaşanmakta, hâlâ transkripsiyonlarda imla birliği sağlanamamaktadır. Farklı okunuşun bu kelimelerde değil de TT'de yazılışları aynı harflerle olup okunuşu farklı olan kelimelerde olması daha uygundur. Metinlerdeki şu örnekleri verebiliriz: Ḥasan // ḥasen: ḥakīm // ḥekīm gibi.

Ḥasan ST197b/13 (Ar. özel ad Hasan) // ḥasen ST206a/08, ST235b/07 (Ar. Hoş)

Ḥakīm ST237b/16, ST197b/07 (Ar. Allah) ≈ Ḥakīm ST221a/13, ST228b/19 (Ar. Hükmeden, yöneten) ≈ Ḥakīm ST199a/21, ST244a/21, ḥakīm ST202b/01, ST237b/06 (Ar. özel ad Lokman Hekim) // ḥekīm ST204b/10 (Ar. Tabip) ≈ ḥekīm AA7a/8 (Ar. Lokman Hekim)

tırkeş > terkeş AA102a/6 (Far. Ok çantası)
 ğıybet T218b/03 > ğaybet T228a/12 (Ar. Dedikodu)¹²
 hisâb Ar. T217b/12 > hesâb T226a/18 (Ar. Hesap)
 tîz İT116b, AA31a/12 > tez İM68b (Ar. Çabuk)

b. Kelimelerin bazıları, bu dönemde aslına uygun kullanılırken, sonraki dönemlerde fetha ile harekelenebilir:

kîse AA104a/5 > kese TT (Far. Torba)
 mîşe AA127b/2 > meşe TT (Far. Meşe ağacı)
 bîl AA59b/13, AA90b/10 > bel TT (Far. Sivri kürek)
 ‘ışk AA94a/15, AA277b/13 > aşk¹³ TT (Ar. Aşk)
 şinâ‘at AA2b/1 > şanâ‘at TT (Ar. Zanaat)
 zîrek AA107b/8 > zeyrek TT (Far. Anlayışlı)

c. Kelimelerin bazıları, bu dönemde aslına uygun kullanılırken, sonraki dönemlerde zamme ile harekelenebilir:

dîvâr AA88a/4 > duvar TT (Far. Duvar)

d. Kelimelerin ilk ünlüsü kesre olduğu hâlde, EAT dönemi metinlerde cezm ile de harekelenebilir:

zirih Far. ST238a/15, AA91a/6 // zırh ST214b/04

I.B.1.3. İlk Ünlüsü Zamme Olan Arapça ve Farsça Kelimeler

Zamme ile başlayan Arapça ve Farsça kelimelerin bazıları metinlerimizde zammeli görülmele birlikte farklı şekilde harekelendiği de görülür veya sonraki dönemlerde değişikliğe uğrayabilir.

a. Kelimelerin ilk harfi zammeli olduğu hâlde, metinlerde fetha ile de harekelenir:

fûlân AA18b/8 > falân AA29a/14 (Ar. Falan)
 cüreb > cereb AA75a/4 (Far. Turaç kuşu)
 Toharistan > Taĥâristân AA192a/3 (Bir şehir adı)
 nühbet Ar. > nehbit AA125a/8 (Ar. Yağma)
 butû‘ EP57a/8, EP57a/9 > batû‘ EM62a (Ar. Yavaşlık)
 ĥuşyet EP61a/13 > ĥaşyet EP65a/15 (Ar. Haya)
 mülûĥiyâ EP41a/11 > melûĥiyâ EM44b (Grekçe > Ar. Ebegümeçi)

b. Kelimelerin bir kısmında zamme dar yuvarlak “-u-” sesiyle metinde yer alırken, TT’de bu zammenin geniş yuvarlak o’ya döndüğü görülür:

pûlâd AA129a/9 > polat TT (Far. Çelik)
 pûte AA210b/14 > pota (Far. Pota)
 sufre AA277b/11 > sofrâ¹⁴ (Ar. Sofra)

c. Kelimelerin ilk harfi zammeli olduğu hâlde, metinlerde kesre ile de harekelenir:
 ‘ümran > ‘imran AA204a/11 (Ar. Mamur yer)

¹² Arapça ğâbe yağıbu fiilinin çekiminden ğaybet “uzak olmak” ve ğıybet “ğıyabında hoşlanmayacağı şeyler söylemek” anlamlarında iki farklı mastar kullanılır. Türkçemizde ğıybet kelimesi dedikodu yapmak anlamındaki kullanıldığından bu maddede örnek olarak sunuldu. Belki de anlam farkına dikkat edilmeden böyle harekelenmiş olabilir. (“ġb maddesi”, *el-Mevârîd*, s. 1119).

¹³ “... Toğrusı aynın kesriyledir. ...” (“Aşk maddesi”, *Kâmûs-i Türkî*, s. 937).

¹⁴ “... Zebanedi sofrâ’dır ...” (“Sufra maddesi” *Kâmûs-i Türkî*, s. 725).

funduḡ > finduḡ AA78a/8, AA296a/12 (Ar. Fındık)

fustuḡ > fistuḡ AA155b/17 (Ar. Fıstık)

d. Kelimelerin bazıları, bu dönemde aslına uygun kullanılırken, sonraki dönemlerde kesre ile harekelenebilir:

furuṣat AA245a/1 > fırsat TT (Ar. Fırsat)

I.B.1.4. Kesre ve Zamme ile Başlayan Arapça ve Farsça Kelimeler

Bazı kelimelerin ilk harfi aslından hem zammeli hem de kesreli olabilir. Günümüzde sadece bir şekli kullanılabilir:

‘ulvī AA279a/12 // ‘ilvī AA38b/3 > Ulvi (Ar. Yüce, yüksek)

I.B.2. Kelime Ortasındaki Harekelerin Değişimi

Ortası harekelenen Arapça ve Farsça kelimelerin bazıları metinlerimizde farklı şekillerde harekelendiği görülür veya sonraki dönemlerde değişikliğe uğrayabilir.

I.B.2.1. Ortası Fetha ile Harekelenen Arapça ve Farsça Kelimeler

a. Kelimelerin ortasındaki harfler fethalı olduğu hâlde, Türkçe metinlerde kesre ile de harekelenebilir:

kāḡad AA270b/8, AA314a/17 > kaḡıt TT (Far. Kaḡıt)

ma‘den AA76a/8 > ma‘din AA76a/5 (Ar. Element, metal, öz)

mecmere // micmere > mücmire AA23a/4 (Ar. Buhurdan)

Tāres AA100b/16 > Tāris AA192b/10 (Öz. i. Efsânevî bir kavim)

Ḳoṣtaṇṭaniyye AA107b/7, AA172a/1 > Ḳoṣtaṇṭiniyye AA55a/7 (Öz. i. İstanbul)

Dımaṣḡ AA64a/6 > Dımıṣḡ AA209b/5 (Öz. i. Şam)

Kandehar > Ḳandihār AA135b/12 (Öz. i. Kandehar şehri)

Bazen kelimelerin vezni algılanamadığında fetha yerine yanlışlıkla kesre ile harekelenebilir:

mu‘ālece EP43b/1 > mu‘ālice EM46b (Ar. Tedavi)

mübāşeret EP59a/5 > mübāşiret EM64a (Ar. Bir işi yapma)

b. Kelimelerin ortasındaki harfler fethalı olduğu hâlde, Türkçe metinlerde zamme ile de harekelenebilir:

tercemān > tercümān AA165a/12 (Ar. Tercüman)

terceme > tercüme AA2a/15 (Ar. Tercüme)

Havrān ST216b/05, ST199b/04 > Ḥavron ST218b/04 (Öz. i. Havran şehri)

c. Kelimelerin bazıları, bu dönemde aslına uygun kullanılırken, sonraki dönemlerde kesre ile harekelenebilir:

pehlevān AA95a/3 > pehlivan (Far. Pehlivan)

nerges AA158a/5 > nergis (Far. Nergis çiçeği)

d. Arapçadaki ye harfi ile de yazılabildiği halde uzun fethalı okunan kelimeler Farsçada uzun kesreli olarak yazılır ve okunur. Metinlerde bu şekillere rastlanır:

ma‘nā AA153a/9 [Ar.] ≈ ma‘nī AA5b/1 [Far.] (Far. Mana)

da‘vā AA202a/6 [Ar.] ≈ da‘vī AA157b/2 [Far.] (Far. Dava)

kelbetān [Ar.] ≈ kelbetīn AA215b/10 [Far.] (Far. Kerpeten)

I.B.2.2. Ortası Kesre ile Harekelenen Arapça ve Farsça Kelimeler

Ortası kesre ile harekelenen Arapça ve Farsça kelimelerin bazıları metinlerimizde kesreli görülmekle birlikte farklı şekilde harekelendiği de görülür veya sonraki dönemlerde değişikliğe uğrayabilir.

a. Kelimelerin ortasındaki harfler kesreli olduğu hâlde, fetha ile de harekelenebilir:
nāřinc EP37a/9 > nāřenc EM39b (Ar. Turunç)
hemīn AA220b/7 > hemen TT (Far. Hemen)

b. Kelimelerin ortasındaki harfler kesreli olduğu hâlde, Türkçe metinlerde zamme ile de harekelenebilir:

ķaranfīl AA214b/12 > ķaranfūl AA156a/16 (Far. Karanfil)
nuşādır AA74b/12 > nūşādur AA131a/13 (Far. Nişadır)
mūsilmān AA82a/8 > müsūlmān AA84a/1 (Far. Müslüman)
gūgird > kūkürd EP60b/6, AA67b/4 (Far. Kükürt)
bahādır ST212a/11 > bahādur ST201b/05, AA244a/6 (Far. Yiğit)
kürsī ST214b/05, AA89a/6 > kürsü ST214a/15 (Ar. Kürsü)

c. Kelimelerin ortasındaki harfler aslen hem kesreli hem de zammeli olabilir:
cūnbīş ST219b/20 // cūnbūş ST229a/07 > Cūmbūş (Far. Cūmbūş)

d. Kelimelerin ortasındaki harfler kesreli olduğu hâlde, günümüz Türkçesinde zamme ile harekelenebilir. Bu durumu iki ayrı gruba ayırabiliriz. Türkiye Türkçesinde dudak ünsüzleri ile yuvarlak ünlüler çoğu zaman birbirlerini çekerler, birbirlerine uyarlar. Bu durum, asıl şeklinde küçük ünlü uyumu olan kelimeyi TT'ye geçişi aşamasında uyumsuz hâle getirir:

tecribe AA175b/1 > tecrübe TT (Ar. Tecrübe)
ķabıl AA219b/3 > davul TT (Ar. Davul)

Yuvarlak ünlüler bazen kendilerinden sonra gelen düz ünlüleri ilerleyici benzeşmenin de etkisiyle küçük ünlü uyumuna uygun hâle getirir:

mūdīr AA26a/16 > mūdūr TT (Ar. Müdür)
mūftī AA171b/13 > müftü TT (Ar. Müftü)
muzır AA220a/6 > muzur TT (Ar. Zararlı)
ķumrı AA126a/3 > kumru TT (Far. Kumru)

e. Kelimelerin ortasındaki harfler, kesreli olduğu hâlde sonraki dönemlerde orta hece vurgusuz olma özelliğinden cezmlı okunabilir:

mūmiyā AA152a/8 > Mūmyā EP13b/2 (Far. Mumya)
peşimān AA164a/12, AA219b/9 > Pişman TT (Far. Pişman)
ķāşnāğır İM37a, İT87b > çeşnāğır İT87a, ķāşnāğır İM37b (Far. Lezzet tutan, çeşnici)

I.B.2.3. Ortası Zamme ile Harekelenen Arapça ve Farsça Kelimeler

Ortası zamme ile harekelenen Arapça ve Farsça kelimelerin bazıları metinlerimizde zammeli görülmekle birlikte farklı şekilde harekelendiği de görülür veya sonraki dönemlerde değişikliğe uğrayabilir.

a. Kelimelerin ortasındaki harfler zammeli olduğu hâlde, Türkçe metinlerde fetha ile de harekelenebilir:

‘ulūfe ST201b/16, ST201b/16 > ‘ulefe ST212a/13 (Ar. Para)

b. Kelimelerin ortasındaki harfler zammeli olduğu hâlde, Türkçe metinlerde kesre ile

de harekelenebilir:

ebrîşüm AA102a/1 > ebrîşim AA122b/14 (Far. İbrîşim)

keh-rubā EP36a/7 // keh-rubār AA151b/8 > keh-ribā EM38b (Far. Kehribar)

ķulunc EP3b/13, AA153a/5 > ķulinc EM4a, AA175b/5 (Ar. Őiddetli ağrı)

ķandūķ İM68b, AA321b/1 > ķandūķ İT116b (Ar. Sandık)

Hindūstān İT131a, EP13a/3, AA127a/8 > Hindistān İM84b, EM14a (Öz. i. Hindistan)

Endülüs İT128b > Endülis İM81b (Öz. i. Endülüs)

c. Kelimelerin ortasındaki harfler zammeli olduğu hâlde, sonraki dönemlerde kesre ile harekelenebilir. Türkiye Türkçesindeki küçük ünlü uyumunu girdiğini söyleyebiliriz:

nāzūk AA222b/7 > nazik TT (Far. Nazik)

Fürāt AA53a/11 > Fırat TT (Ar. Fırat nehri)

nerdü-bān AA87a/14 > merdiven TT (Far. Merdiven)

bellūt AA150a/8 > pelit TT (Ar. Pelit ağacı)

bāzū AA265a/16 > pazı TT (Far. Pazı)

tennūr AA70a/4 > tandır TT (Ar. Tandır)

māzū AA150a/8 > mazı TT (Ar. Mazı bitkisi)

mekūk 294b/4 > mekik TT (Ar. Mekik)

terāzū AA15b/16 > terazi TT (Far. Terazi)

zerd-ālū AA174a/17 > zerdali (Far. Zerdali)

d. Kelimelerin ortasındaki harfler zammeli olduğu hâlde, eserlerde fetha ve kesre ile harekelenebilir.

sebu‘ Ar. > sebi‘ AA232a/15 // seba‘ AA283b/9 (Ar. Yırtıcı hayvan)

e. Kelimelerin ortasındaki harfler zammeli olduğu hâlde, cezm ile de harekelenebilir: ģunuk EP8b/1, EP18a/12 > ģunk EM9a, EM19b (Far. Serin)

I.B.2.4. Ortası Cezm ile Harekelenen Arapça ve Farsça Kelimeler

a. Ortası cezm ile harekelenen Arapça ve Farsça kelimelerin bazıları metinlerde kesreli harekelendiği de görölmür.

ķatrān AA140b/14, AA161a/16 > ķatrān AA140b/8 (Ar. Katran)

rāzyāne EP16b/12, EP17b/1 // rāzyān EM18a > rāziyāne EM18b (Far. Rezene)

b. Ortası cezm ile harekelenen Arapça ve Farsça kelimelerin bazıları metinlerde kesreli harekelenmekle birlikte fetha ya da zamme ile de harekelenebilir:

pāsbān Far. > pāsibān AA148b/5 // pāsubān AA172a/4, AA226a/3 (Far. Bekçi)

zind-gānī AA195b/9 > zindi-gānī AA67a/14 // zinde-gānī AA127a/17, AA199b/1 (Far. Geçim)

I.B.2.5. Ortası Şedde ile Harekelenen Arapça ve Farsça kelimeler

a. Kelimelerin ortasındaki harfler Şeddeli olduğu hâlde, Türkçe metinlerde Şeddesiz de olabilirler:

‘ammū ST229a/13 > ‘amū ST245b/11 (Ar. Amca)

eķaķķ ST217a/21, ST226a/04 > eķaķ ST198b/04, ST206b/20 (Ar. Gerçek)

Merrīķ ST208b/18, ST202b/15 > Merīķ ST228a/06 (Ar. Meriķ gezegeni)

b. Kelimelerin ortasındaki harfler illetli ve Şeddeli olursa Türkçe metinlerde okunmayıp evvelki harfi uzun okunabilir:

ğuluvv Ar. > ğulū ST224a/01, ST234a/11 (Ar. Gürültü)

c. Kelimeler şeddeli olmadığı halde şeddelenebilir:

ümîd İT66a > ümmîd¹⁵ İM12b, İM13a (Far. Ümit)

I.B.3. Kelime Sonundaki Harekelerin Değişimi

I.B.3.1. Sonu kesre ile Harekelenen Arapça ve Farsça kelimeler

a. Kelimelerin sonundaki harfler kesreli olduğu hâlde, Türkçe metinlerde cezme ile harekelenebilir:

vallâhi ST221a/16 > vallâh ST212b/01 (Ar. Yemin sözü)

I.B.3.2. Sonu cezm ile harekelenen Arapça ve Farsça kelimeler

Kelimelerin sonundaki harfler cezmlî olduğu hâlde, metinlerde kesre ile de harekelenebilir:

berâber EM4b, EP67b/2 > berâberi EP4a/9, EM73b (Far. Beraber)

II. Belli Harflere Bağlı Gelişen Ses Olayları

II.A. Harflerin Kendi Özelliğine Bağlı Olarak Kelime İçinde Meydana Getirdiği Ses Olayları

Arapça ve Farsça kelimelerdeki harflere/ünsüzlere bağlı olarak Türkçe metinlerde meydana getirilen ses değişiklikleri vardır. İletli harfler kendi aralarında doğal olarak değişirken, zaman zaman görevi gereği eklenirler. Kelimeler müstensihler tarafından yazılırken bazı harflerin yazımını farklı yapabilir, kelimelere belli harfleri ekleyebilir veya çıkarabilirler. Bunlar dikkate alındığında farklı yazıma sahip birçok kelimenin meydana geldiği görülür.

II.A.1. Hemze (ؤ) Harfi

a. Ortasında kesreli *hemze* olan Arapça kelimeler, hem kesreli *hemze* ile hem de kesreli *ye* ile yazılabilir. Bu türlü Arapça kelimelerin ortasında bulunan *hemze* harfi sözlüklerde *ye* harfi sırasında olduğundan dolayıdır. Bununla birlikte Türkçe söyleyişte diftongtan kaçınmak için türetilen “-y-“ sesi de göz önünde bulundurulmalıdır:

nâ’ib AA171b/3 > nâ’yib AA204a/8 (Ar. Vekil)

dâ’imâ ST235b/18 > dâ’yimâ ST226b/14 (Ar. Sürekli)

Tâ’if AA119a/14 > Tâ’yif AA119a/17 (Öz. i. Tâif)

dâ’ire ST239b/16 > dâ’yire AA202a/14, ST197b/02 (Ar. Çember)

cezâ’ir ST243a/12 > cezâyir ST243a/13, AA48b/1 (Ar. Adalar)

kâ’inât > kâ’yinât¹⁶ ST197b/01, ST243b/09 (Ar. Kâinat)

tâ’ife > tâ’yife AA192a/6, AA235a/10 (Ar. Bölük)

fâ’ide > fâ’yda¹⁷ AA38b/9 // fâ’yide AA14b/2 (Ar. Yarar)

Ortasında kesreli *hemze* olan Arapça kelimeler sadece kesreli *ye* ile de yazılabilir:

ğâ’ib Ar. > ğâyib AA51a/2 (Ar. Kayıp)

¹⁵ “Nazımda vezin gereği şeddelenebilir.” (“ÜMİD maddesi”, *MBTS*, III s. 3267).

¹⁶ Bazen tamlamalarda da *ye* ile yazılabilir: ‘âlem-i kâ’yinât T246a/17 gibi.

¹⁷ Fâyda kelimesinde diğer örneklerden farklı olarak ortadaki *hemze* yerine *ye* harfi kullanılmıştır. Tâ’ife kelimesi de günümüzde fâyda kalıbıyla kullanılmaktadır. Burada örnek sunulmamıştır.

cā'iz > cāyiz T203b/15, AA44a/12 (Ar. Cāiz)

ḥā'in > ḥāyin AA106b/2 (Ar. Hain)

ḳabā'il > ḳabāyil AA189b/17 (Ar. Kabileler)

kenā'is > kenāyis AA88b/10 (Ar. Kiliseler)

mesā'il > mesāyil AA2b/1 (Ar. Meseleler)

ṣerā'it > ṣerāyit AA211a/1 (Ar. Şartlar)

batā'ih > batāyih T243a/14, T243a/15 (Ar. Dereler)

Kelime ortasında veya sonunda hemzeden önce zamme varsa *hemze* yerine *vāv* harfi kullanılabilir:

su'āl AA129b/2 > suvāl AA128a/12 (Ar. Soru)

cüz' > cüz AA229a/17 > cüzv AA169b/1, AA229a/17 (Ar. Cüz, parça)

Arapça kelimelerde ortada bulunan *hemze*, Farsçanın etkisinde *elif* göreviyle evvelki harfin uzun okunmasını sağlayabilir:

re'y [Ar.] > rāy EP61b/9, AA79a/9 (Far. Görüş, rey)

Arapçaya İbraniceden ve Farsçadan geçen birtakım kelimelerin ortasında *ye* harfi bulunur. Fakat hem uzun *ī* hem de uzun *ā* ile okunur. Türkçe metinlerde bunların iki türlü de harekelendiği görülür:

Cebra'il AA17b/6, ST229a/20 // Cibril ST201a/05 // Cebraiyil AA273b/4 (Ar. Cebraîl)

Mikā'il AA288a/3 // Mikāyil AA18a/2 (Ar. Mikâil)

b. Arapça kelimelerin sonundaki kendi aslından olan *hemze* Türkçe eserlerde zaman zaman yazılmayabilir:

ḳay' > ḳay AA314b/7 (Ar. Kusmuk)

bāḳilā' > bāḳilā AA102a/6, AA317a/11 // bāḳılı EP 65b/1 // baḳla EP67b/8, AA317a/14 (Ar. Bakla)

eczā' > eczā¹⁸ ST242a/05, ST242a/20 (Ar. Parçalar)

Bazı Arapça kelimelerin sonunda *hemze* olmadığı hâlde, cinas olduğu kelimeyle karıştırılarak aslında varmış gibi yazıldığı görülebilir:

hevā¹⁹ ST234a/11, ST226a/15 > hevā' ST242b/08 (Ar. Heves)

II.A.2. Elif (ء) Harfi

a. Bazı kelimeler medli *elif* ile başladığı hâlde medsiz *elif* ile de yazılabilir:²⁰

āyīne İT92b, İT128a > ayīne İM43a, İM81a (Far. Ayna)

āteş İM64b > ateş İT 113a (Far. Ateş)

āferīn İT115a > aferīn İM66b (Far. Güzel)

Elif ile başlayan bazı Arapça ve Farsça kelimeler, *elif* düşürülerek de yazılabilir:

enār AA47b/10 > nār AA96b/6, EP37b/13 (Far. Nar meyvesi)

ebūḳalemūn AA266a/2 Ar. > Bukalemun ... (Ar. Bukalemun)

¹⁸ *eczā'* kelimesindeki *hemze* Farsça tamlamalarda asıl şekliyle -i olarak yer alır: *eczā'*-ı arzıyye-i laṭīfe: hafif bir cisim T242b/17, *eczā'*-ı duḫāniyye: dumanımsı madde T242b/20, *eczā'*-ı hevā'is: nefsi istekler T242b/08, *eczā'*-ı hevā'iyye: nefsi istekler T242b/10 gibi. Çok az örnekte *hemze* düşerek -yi ekiyle yazılır: *eczā'*-yı turābi T242b/06 gibi.

¹⁹ *havā'* gökyüzü, *havā'* ise istek anlamında olup, her ikisi de Arapça kelimelerdir.

²⁰ Bazı kelimeler medli elifle başladığı halde elifi ifade eden işaret bulunmadığı hâllerde uzun harfin varlığını bilmek ve çeviriyazıyı uzun a "ā" ile yapmak gerekir.

Ebû Cehl AA31b/1 > Bû Cehl ST197b/09 (Ar. Ebû Cehil)
İfrîdûn AA63a/9 // Ferîdûn AA171a/2 // Firîdûn AA171a/5 // Efrîdûn AA93b/8 // Efrîdûn AA68a/12 // İfrîdûn AA68b/2 (İran destan kahramanı)

Nabaṭ AA133b/2 // Enbâṭ AA133b/6 (Nabatilerin bölgesi)

b. Ortasında *elif* bulunan Farsça ve Arapça kelimelerden bazılarının ortasındaki harf hem elifli hem de elifsiz yazılabilir:

ārāmîde FM1b ≈ āremîde FE11b (Far. Rahat)

siyâh AA139a/9 ≈ siyeh AA93b/12 (Far. Siyah)

destân İT70a ≈ dâstân İM18a (Far. Destan)

şâhbâz İM15b, İM32b ≈ şehbâz İT68b, İT83a (Far. Yiğit)

şehzâde İT81b ≈ şâhzâde İM30b (Far. Şehzade)

gâh ST199b/10, ST208a/06 ≈ geh ST208a/08 // gehî ST216a/18, ST216a/17 (Far. Bazen)

mâh Far. ST197b/16, ST198a/06 ≈ meh ST198a/02, ST231a/19 (Far. Ay)

mâh-pâre İM25b ≈ meh-pâre İT77b (Far. Ay parçası)

günâ İT126b ≈ gûne İM79b (Far. Çeşit)

günâh ST206b/07, AA136a/16 ≈ güneh ST217a/12 (Far. Günah)

Yâhüdâ ST212a/11 ≈ Yehüdâ ST207a/04 (Yakup peygamberin oğlu)

Yâmin ST201b/05, ST207a/05 ≈ Yemen ST213b/11 (Yemen Ülkesi)

Yemân AA138b/7 ≈ Yemen AA139a/1 (Ar. Yemen Ülkesi)

Yemânî AA33a/17 ≈ Yemenî AA148a/3 (Ar. Yemene âit)

Arapça ve Farsça kelimelerin aslı uzun ünlü olduğu halde kısa ünlü ile de yazılabilir:

hemân-dem İM77a > hemen²¹-dem İT124a (Far. Hemen)

dânk EP27b/1 > denk EM29a (Far. Altıda bir dirhem ağırlık)

bâzîrgân AA76a/14 > bezîrgân TT (Far. Bezirgan)

kâşki AA10a/1 > keşki TT (Far. Keşke)

yârân > yâren AA290b/1 (Far. Arkadaşlar)

çâşnîgîr İM37a, İT87b // çâşngîr İM37b > çeşngîr²² İT87a (Far. Çeşnicî)

pîrâhen HK8a > pîrehan HM15b (Far. Gömlek)

Ḥorâsân İT116a, AA45b/1 > Ḥorasân İM68a, AA44a/2 (Far. Horasan şehri)

Arapça ve Farsça kelimelerin aslı kısa ünlü olduğu halde uzun ünlü ile de yazılabilir:²³

düşmen AA151a/7, ST197b/15 > düşmân²⁴ ST210b/21 (Far. Düşman)

kergeden > kergedân AA65a/10 (Far. Gergedan)

kaḥkaha İT128b > kaḥkahâ İM82a (Ar. Kahkaha)

şaf İM20b > şâf İT73a (Ar. Sıra, saf)

ğam > ğâm HM54b, HM82b (Far. Gam)

vaşf > vâşf HM2a, HM7a, HM74a (Ar. Özellik)

vaşl > vâşıl HM54b, HM56a, HM68a, HM81a (Ar. Ulaşma)

sühân > sühân HM128b (Far. Söz)

Vaḥdet > vâḥdet HM94b, HM98a, HM101b (Ar. Birlik)

²¹ "... Zebanedi hemen ..." ("Hemân maddesi", *Kâmûs-i Türkî*, s. 1510).

²² "... Zebanedi çeşne [çeşne]..." ("Çâşnî maddesi", *Kâmûs-i Türkî*, s. 498).

²³ Aslında elif olmayan bir kelimenin elif ile yazılması, düşmân ve gergedan kelimelerinde olduğu gibi kalıcı bir değişiklik oluşturabilir.

²⁴ "... Zebanedi düşmân ..." ("Düşmen maddesi", *Kâmûs-i Türkî*, s. 610).

Bazen *elif* harfinin varlığı kelimenin farklı anlama gelmesini sağladığından kök harfleri yanlış algılanabilir:

hevesiyle İT70a ≈ hevāsıyla İM18a

c. Arapça kelimelerin sonundaki harfe *elif* eklenerek elde edilen tenvinli şekil Türkçede de kullanılır. Bazen Arapça kelimelerin sonundaki elifler uzun *ā* sesi verir, bazen *he* ile yazılarak *a/e* sesi verir, bazen de yazılmaz. Üç hâlde de kelime zarf anlamı kazanır: gālībā İM64b, FE167b, AA156b/5 ≈ gālīben İT113a ≈ gālīb FM64a (Ar. Galiba) hālīyā AA90b/17 ≈ hālīye AA94a/2 (Ar. Hâlen)

d. Bazı kelimelerde *elif*, *ye* ile yazılabilir: rāvende AA152b/15 // rāvendī AA152b/16 > rāvendi AA152b/16 (Far. İştah açıcı bir bitki)

e. Bazı kelime başlarında *elif*, kesre ve fetha ile yazılabilir: Ermeniyye AA50b/17, AA68a/1 ≈ İrmeniyye AA56b/17, AA263a/5 (Öz. i. Ermenistan)

II.A.3. Be (ب) Harfi

Bazı kelimelerin veya hecelerinin sonuna *be* harfi eklenir, ortaya iki farklı isim şekli çıkabilir:

Bālā ST227a/15 // Bālāb ST223b/08 (Öz. i. Davud peygamberin oğlu)

Dārā AA280a/11 // Dārāb AA115a/3 (Öz. i. İran Keyânîlerin son hükümdarı)

Efrāsiyāb AA184b/9 // Efrābsiyāb AA184b/9 (Turan hükümdarı)

II.A.4. Cīm (ج) Harfi

Arap dili, Farsçadan aldığı kelimelerin bazılarının sonuna *cīm* harfini ekler ve Arapçalaştırır.

kūse [Far.] > kūsec [Ar.] AA195b/10 (Köse)

sāde [Far.] > sāzec [Ar.] AA152b/15 (Sāde)

firūze [Far.] AA173a/16 > firūzec [Ar.] AA75b/14 (Firuze taşı)

dehne AA71a/15 // tehne AA61b/7 [Far.] > dehne[Ar.] AA72b/15 (Dehne taşı)

helīle [Far.] > helīlec [Ar.] AA159a/5 (Helle, müşhil bir bitki)

II.A.5. Dāl (د) Harfi

Pek az da olsa metinlerde bu harfin eklendiği ve düştüğü görülür:

a. Bazen kelimelerin sonuna *dāl* harfi eklenir:

kelebā AA171a/4,6 > kelebād AA171b/1 (Far. Bir çalgı âleti)

Yezdecir AA204a/8 > Yezdecird AA135b/5 (Öz. i. Yezdecir adlı hükümdar)

b. Bazen kelimelerin sonundaki *dāl* harfi düşer:

hōd ST204a/18 // hōz ST209b/03 > hō ST209b/17, ST197b/04 (Far. Kendi)

yāhūd EP20a/5 // yāhūz ST200b/06 > yāhu EM21a, ST232a/05 (Far. Yahut)

Kelimenin aslında olduğu hâlde kelimeye ek getirildiğinde TT'de de *dāl* harfinin düşürüldüğü görülür:

bed-ter AA98a/10, AA306b/9 > Beter TT (Far. Beter)

II.A.6. Rı (ر) Harfi

Arapça ve Farsça kelimelerin ortasında veya sonunda *rı* sesi Türkçede de olduğu gibi hem türeyebilir hem de düşebilir.

a. Arapça ve Farsça kelimelerin ortasında veya sonunda *rı* harfi düşebilir: sirkengübîn [Far.] EM13b, EM16a // sirkencübîn [Ar.] AA315a/2 > sikencübîn AA213b/6, EP12b/3 (Ekşi şerbet)

ejderhâ ST240a/21 // ejder ST224a/12 > ejdehâ AA44b/8, ST224a/13, ST202b/19 (Far. Büyük yılan)

keşân-ber-keşân İM7a > keşân-be-keşân İT60a (Far. Zorla)

b. Arapça ve Farsça kelimelerin ortasında veya sonunda *ر* türeyebilir: kâhrubâ AA219a/12 > kâhrubâr²⁵ AA77a/1,4 (Far. Kehribar, dirgen) kebük > kebükler AA260b/12 (Far. Keklik)

II.A.7. Sîn (س) Harfi

Bazı kelimelerin hem sîn'li hem de sîn'siz şekli görülür: İlyâ AA90b/2 // İlyâs AA186a/2 (Öz. i. İlyas peygamber)

II.A.8. Te (ت) Harfi

Metinlerdeki Arapçadan alınan kelimeler müennes ise, kelimenin sonu; *ة*, *ه* veya *ت* harflerinden biri ile biter. Bu durum Türkçe kelimelerin sözlüğe konuluşunda sorun oluşturur. Kelimelerin birçoğunda iki veya daha fazla şekil oluşabilir:

Arapçada kelimelerin masdarların sonu, *ت*'siz (mezekker) ve *ت*'li (müennes) olmak üzere iki türlü olur:

melâl Ar. ST234b/08 ≈ melâlet ST205b/13, ST244b/02 (Ar. Usanma)

mülk Ar. ST232b/21, ST225a/21 ≈ mülket ST228a/05 (Ar. Mülk)

vaḥş ST198a/05, ST220a/11 ≈ vaḥşet ST223a/18 (Ar. Vaḥşet)

ziyâde ST218b/09 ≈ ziyâd²⁶ ST200a/12, ST228a/07, ST229a/05 (Ar. Ekleme)

Arapçada kelimelerin *ه*'siz (mezekker) şekli çok kullanılırken, bazen de *ه*'li (müennes) şeklinin metinlerde kullanıldığı görülür:

zamân İM15b, ST207a/06 > zamâne İT68b, ST205b/18, ST207a/12 (Ar. Zaman)

ḳurş AA38b/17, AA42a/10 > ḳurşa AA25a/10, AA39a/1 (Ar. Yuvarlak nesne)

ribz AA110a/16 > ribza AA110a/17 (Ar. Şehir suru)

rebv Ar. EP31a/13 > rebve EM33a (Ar. Astım hastalığı)

cezâb AA76b/17 > cezâbe AA2b/2 (Ar. Cezbeli)

maḳber > maḳbere AA132b/14 (Ar. Kabristan)

zâtü'l-cenb EP15a/10 > zâtü'l-cenbe²⁷ EM16b (Ar. Akciğer hastalığı)

çâr-yâr-ı 'izâm Fİ3a > çâr-yâr-ı 'izâme²⁸ FE12a (Far. Dört seçkin büyük)

Merv AA135b/4 > Merve AA130a/2 (Öz. i. Merv şehri)

²⁵ "... Zebanedi kehrübâr ve daha galatı kehlübâr ..." ("Kehrübâ maddesi", *Kâmûs-i Türkî*, s. 12)

²⁶ زيادة müennes olan kelimenin müzekkeri زيد Târik bin Ziyâd gibi isimde de geçer.

²⁷ zâtü'l-cenbe kelimesi sözlüklerde zâtü'l-cenb şeklinde geçerken acaba zât kelimesinin müennes olmasından dolayı mı müstensih cenb kelimesini müennes yapmıştır?

²⁸ Muzaf olan çâr-yâr kelimesine izafe yaparken 'azîm kelimesinin çoğulu olan 'izâm kelimesini tekil düşünerek müennes olması için sonuna 'ه' sesi getirilmiş olabilir.

Habeş AA297b/7 > Habeşe AA294a/16 (Öz. i. Habeşli)
 Hibr AA103b/11 > Hibre AA103a/16 (Öz. i. Irak'ta şehir)
 Yemâm AA138b/6 > Yemâme AA138b/4 (Öz. i. Yemam)
 Zânc AA294a/17 // Zenc AA110a/11 > Zânce AA256b/14 (Öz. i. Zenci ülkesi)
 Arapçada müennes olan kelimelerden bir kısmı sözlüğe sonu • ile yazılarak alınır, bazı metinlerde bu kelimelerin sonunun ۷ ile de yazıldığı görülür:
 istidâre AA23a/10 > istidâret²⁹ AA108a/7 (Ar. Yuvarlaklık)
 künye AA18a/12 > künyet AA95a/8 (Ar. Lakap)
 menzile AA112a/6 > menzilet AA197a/11 (Ar. Durum, derece)
 nâhiye AA52a/2 > nâhiyet AA50a/6, AA57a/17 (Ar. Bölge)
 Arapçada müennes olan ve açık ۷ ile yazılan kelimelerin sonlarının bazen, tamlamalarda ve birleşik şekil oluşturulduğunda sonu daima • ile yazılır:
 kâmet AA158a/13 > kâme³⁰ AA 151a/14 (Ar. Boy, endam)
 kısmet AA157b/12 > kısme³¹ AA17b/17 (Ar. Taksim)
 hareket ST212b/10, ST242a/10 > hareke³² ST242a/21 (Ar. Davranış)
 kuvvet ST237b/12, ST208b/21 > kuvve³³ ST242b/13, ST243b/18 (Ar. Güç)
 hikâyet İT92a, FM26a > hikâye İM42b, Fİ25b (Ar. Hikâye)
 izâfet FE158b > izâfe Fİ63a (Ar. Ekleme)
 İlahiyye FM13a, FE19a > İlahiyyet Fİ8a, Fİ9a (Ar. İlahi)
 Arapçada müennes olan ve açık ۷ ile yazılan kelimelerin sonlarının • ile yazılması TT döneminde kendini gösterebilir:
 kitâbet AA166b/8 > kitabe TT (Ar. Yazı)
 kinâyet AA180a/5 > kinaye TT (Ar. Kinaye)
 mesâfet AA33b/13, AA236a/1 > mesafe TT (Ar. Mesafe)
 himâyet AA164b/11 > himaye TT (Ar. Himaye)
 müdürât [Ar.] > müdürâ³⁴ AA101b/13, AA222a/16 (Far. Yüze gülme)

II.A.9. He (•) Harfi

He (•) harfi Farsçada kelimenin asli harfi olabilir. Asli harf olmadığı hâlde kelimenin sonuna fazladan görevsiz olarak eklenebilir. Bu durumda iki farklı kelime karşımıza çıkar: *âvâz* ST229b/20, AA9a/4 ≈ *âvâze* ST220b/18, AA60b/4 (Far. Ses)
nihân ST205b/20, ST206a/05, ST240b/06 > *nihâne* ST210a/03 (Far. Saklı)
zehr ST230b/15, ST231b/06 ≈ *zehre* ST239a/17 (Far. Zehir)
Aştağar İM45b ≈ *Aştağara* İT95a (Öz. i. Astahar şehri)
 Kelimelerin sonunda bulunan ve okunmayan *he* harfi bazen cezmlî hâle getirilir. Bu da harfin yazılmasını sağlar. Böylece kelimenin iki farklı şekli ortaya çıkmış olur:
ferište AA180a/5 ≈ *firište* AA15a/13, AA18b/11 > *ferišteh* AA205b/6, AA311b/4 (Far.

²⁹ Tamlamalarda kelime, muzaf olması halinde ۷ sesiyle ortaya çıkarılır: *istidâret-i arz* AA62b/8 gibi.

³⁰ "... Terkibatda 'kâme' suretinde de bulunur. ..." ("Kâmet maddesi", *Kâmûs-i Türkî*, s. 1038). Metinde *muntâşibül-kâme* şeklindedir.

³¹ "Kismet ..." ("Kismet maddesi", *Kâmûs-i Türkî*, s. 1070). Metinde: *vezzânü'l-kısme* tamlamasında geçer.

³² Metinde: *seri'ül-hareke* ST242a/21

³³ *Kuvve* kelimesi, *kaplan-kuvve* ST240a/21 "kaplan kadar güçlü" anlamıyla *sıfat* kelimesi gibi kelimenin sonuna eklenip birleşik sıfat yapmıştır.

³⁴ "Müdürâ ... Ar. müdürât'dan ..." ("Müdürâ maddesi", *Kâmûs-i Türkî*, s. 1312).

Melek)

Farsça kelimelerin sonundaki *he* harfi, evvelki harfin harekesini değiştirerek fetha yapabilir: çârşenbih AA112b/1 > Çarşamba TT (Far. Çarşamba)

Bazı Farsça kelimelerin sonuna TT'de *he* harfi eklenebilir:

peydā AA34b/13 > peydah TT (Far. Ortaya çıkma)

Ortasında *he* harfi bulunan bazı Farsça kelimeler hem *he*'li hem de *he*'siz şekliyle yazılır: dirhem EM14a, EM21a > direm EP12b/13, EP20a/4 (Far. Ağırlık ölçüsü)

Farsça kelimelerin bazılarının ortasına *he* ilave edilerek yazılabilir³⁵:

ğayb FE27b > ğayheb³⁶ Fİ4a ≈ ğayhib FE13a (Ar. Gayb)

Bazı kelimelerde *he* harfinin okunuşu dönemlere göre a/e değişimli olabilir:

Ġāne AA73a/7 > Gana TT (Gana ülkesi)

şîre AA11a/16 > şîra³⁷ TT (Far. Şîra)

ğarrā³⁸+lan- İM79b > ğurre+len- İT126b (Ar. Çalım, gösteriş)

II.A.10. Nûn (ن) Harfi

Kelimenin aslında olması gerekirken Arapça ve Farsça kelimelerde sonda bulunan (ن) -in şekli ve ن -n harfi bazen yazılmaz.

bād-ı berīn > bād-ı berī ST239a/18 (Far. Poyraz)

hem-çün ST245a/04 > hem-çü ST198a/05, ST245b/12 (Far. Gibi, benzer)

lîkin ST201b/19, AA102a/2 > lîk ST197b/01, AA38a/14, ST235a/14 (Ar. Lâkin)

Zîzen bin Celheme AA102b/13 > Zîz bin Celheme AA103a/2 (Öz. i. Yemen padişahı)

Bazen Farsça kelimelerin aslında nûn harfi olmadığı hâlde, sonuna zait olarak eklenir:

zîbā FŞ2a > zîbān FE12a (Far. Süslü)³⁹

Bazen Farsça sıfat yapan (ن) -in eki ile türetilen kelime, asıl şekliyle de sıfat gibi kullanılabilir.⁴⁰

nigârın ST216a/11, ST216a/14 > nigâr ST208a/03, ST209b/20 (Far. Sevgili)

II.A.11. Vâv (و) Harfi

a. Arapça ve Farsça kelimelerde vâv ile yazılan kelimelerin vâvsız yazıldığı görülür: gevher ST207a/18, AA242a/16 // güher AA152a/5 > güher ST218b/16, ST218b/16 (Far. Mücevher)

b. Farsça ve Arapça kelimelerdeki vâv harfi bazen de yazılmayıp evvelindeki harfi günümüz Türkçesinde yuvarlak geniş harfe çevirir:

³⁵ Kelimenin ortasında da Rûsthem, Zerduşt gibi *he* harfinin zait olarak getirilebileceği belirtilir. (*Ferhengi Ziya*, C. 3, s. 1974).

³⁶ Ye'nin kürsüsü ile hemzenin üstüste geldiği kısmı yazmalarda bazen he'ye benzetilir.

³⁷ "... zebanedi: şîra ... ("Şîre maddesi", *Kâmûs-i Türkî*, s. 793).

³⁸ غراء ğarrā gösteriş'ten ğarralanmak ETT gösteriş yapmak, çalım satmak anlamındadır. MBTS s. 1002) غره parlaklık, nurlu olma anlamındadır. İkincisinde 'sesinden dolayı anlam yakınlığından dolayı bu metinde kelimeyi ğarralanmak şeklinde mi okumak gerekir? Yoksa yakın anlamlı iki fiil de kullanılıyor mu?

³⁹ Nun maddesinde şu bilgi yer alır: "Kelimenin sonunda zait olarak da bulunur: padaş=mukafat, padaşn. Ziba = yakışıklı, ziban." ("ن maddesi", *Ferhengi Ziya*, C. 3, s. 1850).

⁴⁰ Sevgili anlamında kullanılan nigâr kelimesi put anlamına gelir, sıfat yapan -in eki ile sevgili anlamı kazanır. Yukarıda örnek verilen her iki kelime, nâzen / nâzenin gibi aynı anlamlarda kullanılır. Metinlerde sıfat olarak kullanılan Farsça kelimeleri -in'li şekliyle de düşünmek kelimenin belirlenebilmesinde yardımcı olabilir.

hürüm AA25b/5, İT113b > hortüm // hürüm AA216a/8, İM64b ≈ hortum TT (Ar. Hortum)
 kâvmiş AA272b/3 Far. > kömiş/kümiş AA272b/15 ≈ kömüş TT (Far. Manda, camız)
 nevbet AA39b/6 Ar. > nöbet TT (Ar. Nöbet)

h_vâr İM51b > hór İT100b ≈ hor TT (Far. Hor)

c. Bazen kelime sonlarındaki vâvın yazılmadığı görülür:

cevāv EP51a/2 > cevā EM55b (Far. Bir tür çorba)

pertāb // pertāv FM75b, Fİ90a > pertā FŞ64b (Far. Parlak)

d. Arapça ve Farsça kelimelerden bazı uzun hecelerdeki vâvın yazılmaması imlaya yansiyarak yanlış şekli ortaya çıkarır:

mevlūd Ar. ST233a/16, ST235a/07, ST235b/18 > mevlūd ST223b/10 (Ar. Doğan)

e. Kelime sonlarında şeddeli vâv yazıldığı hâlde okunmayıp evvelindeki harfi uzun zammeli okutabilir:

ğuluvv > gülü ST224a/01, ST234a/11 (Ar. Gürültü)

f. Bazı kelimelerin hem Farsça hem Arapça kullanımları metinlerde görülebilir. Birindeki vâv harfi başka bir harfe dönüşerek diğer dilde bulunabilir:

rufū AA298b/1 (Far.) // [refū' (Ar.) > reffā'] reffāf AA298b/1 (Ar. Yamayan)

g. Bazen müstensih hatası olarak evvelindeki harfin zammesinden dolayı kelimelerin ortasına vâv eklenerek yanlış yazılabilir:

kudret FE1, FE2, Fİ23b > kudüret FM24b

buğz > bûğz HM29b

burc > bürcc HM6b, HM7b, HM15a

cürm > cürm HM5a, HM6b, HM10a

hürmet > hürmet HM13a, HM19a, HM45a

ledün > ledün HM8a, HM23b, HM25a, HM28a

mül > mül HM49a, HM72a

puhte > pūhte HM99b, HM108a, HM111a

h. Bazen kelimenin aslına eklenen vâv kalıcı olur ve sözlüklere de geçer.
 gulle AA127b/4 > gulüle AA219a/1 (Far. Top mermisi)

II.A.12. Ye (ﻯ) Harfi

a. Bazı Arapça ve Farsça kelimeler hem ye ile hem de ye'siz şekliyle sözlüklerde yer alır, her ikisi de doğru kabul edilebilir:

çehār-pāy AA58a/3, AA123a/8 // çehār-pā AA248a/11 (Far. Dört ayaklı hayvan)

hūr ST202a/07, ST233a/11 > hūri Ar. ST202a/06, ST233b/15 (Ar. Huri)

gāh İT67a, İT71a > gāhī İM13b, İM18b (Far. Bazen)

b. Arapça ve Farsça bazı kelimelerin sonları metinlerde hem ye'li hem ye'siz yazılırken, ye'li şekillerinin sözlüklerde yer almadığı görülür:

Ḥudā ST200a/12, ST212a/05, ST221a/08 > Ḥudāy⁴¹ ST234b/02 (Far. Allah)

vaḥṣī İT126b > vaḥṣ İM79b (Ar. Vaḥṣi)

nevāhī Fİ27a > nevāh FE215b (Ar. Yasaklar)

fānī ST226b/06, ST205b/16 > fān ST225a/03 (Ar. Geçici)

⁴¹ Ḥudāyā "ey Allah'ım" ST228b/05. Hitapta elif eklenir.

Rüşeneg İT 79a > Rüşeneg⁴² İT74b (Far. Özel İsim)

c. Arapça ve Farsça kelimelerin bazılarında asıl harflerinden olan *ye* düşürülebilir:
ceyb Ar. > ceb⁴³ AA317b/10 (Ar. Cep)

d. Bazen kelime ortasında veya ortasında bulunan *ye* harfi düşürülür, yerine kesre işareti kullanılır:

Mâzenderânî İM61b > Mâzenderâni İT110b,

Duvâli İM > Duvâli İT111a

yâsemîn İT97b > yâsemîn⁴⁴ İM 48a

e. Bazen Arapça ve Farsça kelimelerin asıl harflerinden olan *ye* harfinin metinlerde yazılmadığı görülür:

cebîn HK3b > cebin HM7a (Far. Alın)

teftiş İM77b > teftiş İT124b (Ar. Teftiş)

Kimyâ İM76b // kîmiyâ AA14b/1, AA74b/6 > kimyâ İT123a // kîmâ AA147b/12 (Ar. kîmiyâ', Kimya)

'ifrit İT112b, AA233a/9 > 'ifrit İM64a (Öz. i. Bir cin adı)

temyîz > temîz⁴⁵ AA169b/5, AA211a/9 (Ar. Seçme)

f. Arapçaya İbraniceden ve Farsçadan geçen birtakım kelimelerin ortasında veya sonunda bulunan *ye* harfi hem uzun *î* hem de uzun *â* ile okunabilir. Metinlerde bu iki türlü harekeleme işareti görülebilir:

Kisrâ AA266b/15 // Kisrî AA68b/12, AA127a/1 (Ar. Kisrâ⁴⁶)

'îsâ AA165a/17 // 'îsî AA161b/6 (Ar. İsa Peygamber)

Tevrât AA128b/10 // Tevrît AA277bm/15 (Ar. Tevrat)

g. Arapça ve Farsça kelimelerin bazılarının asıl harflerinden olan *ye*'nin ikizleştiği veya kelimenin aslında olmadığı hâlde *ye* harfinin hatalı olarak eklendiği görülür:

güyâ HM2b > güyiyâ HK16a (Far. Sanki)

ref' İM26b > refî' İT78b (Ar. Kaldırma)

gülşen FE11b > gülşîn FE27b (Gül bahçesi)

vird Fİ37a > vîrd FE135a, HM32b, HM103b (Ar. Zikir)

giryе > gîrye FE132b (Far. Ağlama)

giryân > gîryân HM23a, HM28b, HM34b, HM35a (Far. Ağlayan)

mir'ât > mîr'ât HM6a, HM25a, HM56b (Ar. Ayna)

mücrim > mücrîm HM11a, HM21a (Ar. Günahkâr)

h. Arapça kelimelerdeki *ye* harfinin bazen *ayın* harfine dönüştüğü görülür:
kalye AA211a/15 > kal'î AA54b/7 (Ar. Kalay)

⁴² “ve bir de benüm haremümde olanları yabancı gibi görmeyüb kızum Rüşeneg ki cihânda mişli bulunmaz bir nâzenîndür. Alub kendüje hâtün idinesîj.” şeklinde olan metinde nüsha farkı olarak rüşenegî gösterilmiştir. Belirtme eki olarak kullanılan *ye* harfi, nisbet eki olarak düşünülmüştür.

⁴³ “... Zebanzedi: ceb ...” (“Ceyb maddesi”, *Kâmûs-i Türkî*, s. 490).

⁴⁴ Sözlükte *yâsemîn* ve *yâsemen* şeklinde iken *yâ* yazılmadığı zamanda fetha yerine uzun *î*'den dolayı kesre ile harekelendiğini düşünebiliriz.

⁴⁵ “... temyîzden galat ...” (“Temîz maddesi”, *Kâmûs-i Türkî*, s. 440)

⁴⁶ “... Hüsvrev'den galat ...” (“Kisrâ maddesi”, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1166).

II.A.13. Şeddeli harfler

a. Bazı kelimelerin hem şeddeli hem de şeddesiz şekli bulunabilir:
zer'in AA105a/6 ≈ zer'in AA109b/1 (Far. Altından olan)

b. Bazı şeddeli kelimeler hem şeddeli hem şeddesiz olarak Türkçe eserlerde görülür:
Rabb ST197b/05, ST220b/12 > Rab ST198a/10, ST221b/15 (Ar. Hz. Allah)
redd ST242a/20, ST223b/04 > red ST205b/7 (Ar. Geri çevirme)
ferrâş AA83a/11 > ferâş AA133a/5 (Ar. Oda hizmetçisi)
hammâm AA58a/16 > hamâm AA99a/15 (Ar. Hamam)
hamiyyet AA216b/13 > hamiyet AA125a/9 (Ar. Gayret)
keyfiyyet AA33a/11 > keyfiyet AA76a/4 (Ar. Nitelik)
hediye AA155a/16 > hediye AA39a/15 (Ar. Armağan)
kerret AA249b/11 > keret AA196a/7 (Ar. Defa)
hâşşiyet AA270a/10 > hâşiyet AA277b/1 (Ar. Meziyet)
gelle AA270b/7 > gele AA241a/15 (Far. Sürü)
kettân⁴⁷ AA191b/16, AA221a/16 > kâten AA161b/12 (Ar. Keten)

c. Bazı kökü şeddesiz kelimeler metinlerde şeddelenebilir:
terbiyet⁴⁸ ST235b/15, ST235b/09 > terbiyyet ST237a/16 (Ar. Terbiye)

d. Bazen şeddesiz olması gereken kelimelerin TT'deki ünsüz ikizleşmesine benzer şekilde şeddelendiği görülür:

zürâfa AA282a/5 > zürâfa AA133a/15 (Ar. Zürafa)
şûfa AA137b/16 > şuffe AA146b/1 (Ar. Sofa, hol)
şeker AA194b/7 > şekker AA279b/4 (Far. Şeker)
küre AA41b/6 > kürre AA41b/5 (Ar. Küre)
güle > gülle AA225b/16 (Far. Top mermisi)

e. Bazı şeddeli kelimelerin TT'de şeddesiz şekli görülür:
niyyet AA248a/8 > niyet TT (Ar. Niyet)
bellût AA270b/2, AA313a/8 > pelit TT (Ar. Bir ağaç türü)
zümürüt AA52a/2 > zümüt (Ar. Zümüt)
vaşiyet AA110b/14 > vasiyet TT (Ar. Vasiyet)
semmür AA99b/16 > samur TT (Ar. Bir cins hayvan)

f. Bazen şeddesiz kelimelerin TT'de şeddelendiği görülür:
cüzâm AA294b/7 > cüzâm TT (Ar. Bir deri hastalığı)

II.B. Harfler Arası Etkileşim Sonucu Kelime İçinde Meydana Gelen Ses Olayları ve Yazım Yanlışlıkları

Çiğerlerden gelen hava ağız ve burunda çeşitli bölgelerde ses haline gelir. Hava kapanır veya boğumlanır. Bu arada ses meydana gelir. (Topaloğlu, 1989, 45) Bu bölgeye göre sesler, isim alır: dudak sesdeşi, diş sesdeşi, damak sesdeşi ve gırtlak sesdeşi olmak üzere dörde ayrılır.

Dudak sesdeşleri; b, p, m, v, f

Diş sesdeşleri; d, t, c, ç, j, ş, z, s n, l, r

Damak sesdeşleri; k, g, ğ, y

⁴⁷ "... Zebanzedi keten ..." ("Kettân maddesi", *Kâmûs-i Türkî*, s. 1145).

⁴⁸ "... Şiirde nadiren Farişî âdeti üzere 'terbiyet' kullanılır..." ("Terbiye maddesi", *Kâmûs-i Türkî*, s. 394).

Gırtlak sesdeşi; h (Banguoğlu, 1990, 43-46)

M. Ergin ise ünsüzlerdeki benzeşmeyi; seda bakımından benzeşme, teşekkül noktası benzeşmesi, temas derecesi benzeşmesi ve geniz benzeşmesi olmak üzere dörde ayırır. (Ergin, 1986, 126-127)

Bu iki tasnif karşılaştırıldığında şu bilgileri aktarabiliriz.

Seda bakımından benzeşmeye aldı ve geçti kelimelerindeki l, d, ç, t dış sesdeşleri; teşekkül noktası bakımından benzeşmeye ve geniz benzeşmesine anbar - ambar ve ben – men kelimesindeki b, n, m dudak sesdeşleri örnek verilmiştir. Temas derecesi benzeşmesi ise ayaga ve çiçeğe kelimelerindeki k, g damak sesdeşleriyle açıklanmıştır. Türkçe kelimelerin kendi bünyesinde böyle değişiklikler olurken, Türkçe'nin yabancı dillerden aldığı kelimelerde de bu değişiklikleri zaman zaman uyguladığını görebiliriz.

Arapça ve Farsça kelimelerin başında, ortasında veya sonunda kelimenin asıl harfleri ya bu iki dilin birbirine etkisiyle ya da Türkçe'nin özelliklerinin etkisiyle farklılaşır. Karakteristik olan bu farklılaşma *değişim* başlığı altında incelendi. Bazen de bir kelimedede farklı sesdeş grubuna ait iki ses bulunabilir. Kuvvetli olan ses, diğer gruba ait olan sesi kendi grubuna çeker. Kelimedede bu iki sesin, baskın olan grubun sesleriyle yazıldığı görülür, kelimelerin işbât > işbât, 'aks > 'aks gibi yanlış yazılmalarına sebep olabilir. Karakteristik olmayan bu durum ise, *yazım yanlışlığı* başlığı altında incelendi.

II.B.1. Be (ب)

Be harfi yazma eserlerde veya daha sonraki dönemlerde birçok kelimedede farklı seslere dönüşebilir. Bu değişim, kelimenin başında ortasında veya sonunda olur. Farklı olan bu iki şekil metinlerde bulunurken, TT döneminde bulunmayabilir. TT'de kullanılırken kelimenin *be* sesinden başka bir sesinde değişim olmuşsa örneklerin içinde gösterilmiştir.

be (ب) > *pe* (پ) değişimi

bellüt AA313a/8 > pelit TT (Ar. Pelit)

bâzū AA265a/16 > pazı TT (Ar. Pazı)

be (ب) > *fe* (ف) değişimi

maṭbaḥ AA257a/5 > mutfak TT (Ar. Mutfak)

zencebîl EP17b/14 > zencefil EM19a (Ar. Zencefil)

sedâb AA251b/11 > sedef TT (Far. Sedef)

be (ب) > *vâv* (و) değişimi

şorbâ EP10a/11, EM26b > şorvâ EP2b/5, EP24b/15 (Far. Çorba)

kârbân AA225b/6 > kârvân AA209b/9, AA225a/17 // kervan TT (Far. Kervân)

ṭabîl AA297a/3, AA79a/17 > ṭavul AA92b/10, AA172a/6 // davul (Ar. ṭabl Davul)

rîbâs > rîvâs AA152b/16 (Far. mayhoş bir ot)

tâb > tav AA285a/3 (Far. Sıcaklık ve nemin kıvamında olması)

pertâb⁴⁹ > pertâv FM75b, Fî90a // pertâ FŞ64b (Far. Sıçrama, atılma)

⁴⁹ Pertâb - pertâv kelimesi "atılma, sıçrama, kast" gibi anlamlara gelir. Nüsha farklılıklarını tespit ederken araştırmacı, nüshalarda geçen pertâ ve pertâv kelimelerini dipnota "*pertâb: pertâv E1, E2, M, İ; pertâ Ş*" (Bk. M. E. Altunışık, s. 133) şeklinde yerleştirip, nüshalarda yazılı olmayan pertâb kelimesini sözlük ve dizine alması hatalıdır. Dört nüshada kullanılan pertâv kelimesi sözlük ve dizin kısmına alınıp anlamı verilmeydi. Çünkü kelime genel sözlüklerde (bk. Kâmûs-i Türkî, s. 350; Kubbealtı Lügati) pertâb - pertâv şeklinde geçer.

II.B.2. Pe (پ)**pe (پ) > fe (ف) değişimi**

pîrûze AA127a/8 > firûze AA75b/14 // firûzec AA132b/16 (Far. Firuze)

II.B.3. Te (ت)**te (ت) > ğe (ث) değişimi**

şit [ibn Âdem] AA197b/13 > şiys ibn Âdem AA140b/8 (şit bin Âdem)

te (ت) > tu (ط) yazım yanlışlığı

pûte AA210b/14 > pûta HM38b, HM49b, HM52b (Far. Pota)

tiğ > tiğ HM95a, HM109b, HM121b (Far. Tığ)

tırâş İM71b > tırâş İT120a (Far. Tıraş)

II.B.4. şe (ث)**şe (ث) > şin (س) // şâd (ص) yazım yanlışlığı**

eşer > eser HM19a, HM23b, HM97a

keşret > kesret HM97b, HM99a, HM99b

miřâķ > miřâķ HM8a, HM33b, HM38b

nişâr > nişâr HM19b

işbât > işbât HM74b, HM77a, HM86a

II.B.5. Cîm (ج)**cîm (ج) > ĉim (چ) değişimi**

Cemşid İM15a, İM16a > ĉemřid İT68a, İT69a (Far. Cemşit)

câdde Fİ3a > ĉadde FE12a (Ar. Cadde)

cîm (ج) > ze (ز) değişimi

kiřniĉ AA312a/10 // kişniş AA320a/14 (Far. Kişniş otu)

cîm (ج) > je (ج) değişimi

jîve AA273b/15 > civa TT (Far. Civa)

lâciverd AA78a/5,7 > lâjiverd AA106b/1, AA124b/6 (Far. Lacivert taşı)

cîm (ج) > je (ج) yazım yanlışlığı

meczûb > mejzûb HM106a, HM116a, HM121b (Ar. Meczup)

II.B.6. Ĥa (ح)**ĥâ (ح) > ĥu (خ) yazım yanlışlığı**

ĥayret > ĥayret HM11b, HM87b (Ar. Hayret)

II.B.7. Ĥı (خ)**ĥı (خ) > ĥâf (ق) Değişimi**

Metinlerde bazı kelimelerin asıl şekilleri kullanılır. Daha sonraki dönemlerde genellikle ağızlarında görülen k > h değişiminin tersine, Arapĉa ve Farsĉa kelimelerde gırtlak sesdeşi ĥ sesi damak sesdeşi ģ'ya dâner:

maşhara AA197a/1 > maşkara TT (Ar. Maşkara)

maṭbah AA257a/5 > mutfak TT (Ar. Mutfak)
 çarḥ AA12a/3 > çark TT (Far. Çark, felek)
ḥi (ح) > ḥa (ح) yazım yanlışlığı
 ruḥ > rūḥ HM80b, HM85a, HM92a
 aḥfā > aḥfā HM23b, HM25b, HM28a
 aḥker > aḥker HM12a, HM13a, HM36a
 dıraḥṣān > dıraḥṣān HM30a, HM83a, HM101a
 dūzaḥ > dūzaḥ HM13a, HM33a, HM36a
 faḥr > faḥr HM9a, HM24b, HM27b
 fūrūḥt > fūrūḥt HM55b, HM65b, HM79a
 ḥaber > ḥaber HM2b, HM24a, HM75a
 ḥāk > ḥāk HM2a, HM13a, HM15b
 ḥalāṣ > ḥalāṣ HM27b, HM74b, HM79a
 ḥālīk > ḥālīk HM5b, HM6a, HM33b
 ḥāmūṣ > ḥamūṣ HM66a, HM67b, HM77a
 ḥançer > ḥançer HM19b, HM21b, HM22b
 ḥānedān > ḥānedān HM15b, HM20b, HM22a
 ḥār > ḥār HM27b, HM38b, HM41a
 ḥarāb > ḥarāb HM80b, HM81a, HM85a
 ḥarābāt > ḥarābāt HM37b, HM44b, HM76b
 ḥatm > ḥatm HM90 a, HM124 b, HM134 b
 ḥaṭā > ḥaṭā HM3a, HM6a, HM11b
 ḥavf > ḥavf HM38a, HM81b, HM91a
 ḥırқа > ḥırқа HM29a, HM34a, HM38b
 ḥor > ḥor HM2b, HM15b, HM41b
 ḥoş > ḥoş HM17b, HM92b
 ḥūb > ḥūb HM16a, HM83b, HM84a
 ḥūn > ḥūn HM16b, HM17a, HM18b
 ḥūnkār > ḥūnkār HM38a, HM77a, HM89b
 nüṣṣa > nüṣṣa HM25a, HM29b, HM61a
 ruḥ > ruḥ HM72a, HM77b, HM81b
 ṣūḥ > ṣūḥ HM28b, HM93a
 taḥt > taḥt HM8b, HM11b, HM32a

II.B.8. Dāl (د)

dāl (د) <> *te* (ت) değişimi

dehne AA71a/15 > tehne AA61b/7 (Far. Jengar taşı)
 künbed AA90a/3, AA69b/10 > künbet AA90a/7, AA259a/8 (Far. Kubbe)
 murd⁵⁰ AA149a/6 > murut AA149a/2 // murt AA149a/3 (Far. Mersin ağacı)
 tūt AA161b/17 > dut TT (Far. Dut)
 büteka AA71a/2 > búdeka AA24b/2 (Ar. Pota)

⁵⁰ Metinde iki yerde sonu -t ile bitenken üçüncüsünde murd-ıla ünlü ile başlayan ek aldığı için yumuşamış mıdır? Yoksa amrūd'tan göçüşme ile dilimize girdiğinden aslı olduğu için mi d'ye dönmüştür?

TT'de kelime sonunda dâl harfinin karşılığı olan *t* sesine döndüğü görülür:

serd AA278a/15 > sert TT

zümürürd AA73b/6 > zümürüt TT

pülâd AA76a/8 > polat TT

dâl (د) > zâl (ذ) değişimi

hîdmet ST240a/14, ST229a/03 > hîzmet⁵¹ ST212b/07, ST200b/17 (Ar. Görev)

hîd ST204a/18, ST208a/04 > hîz ST209b/03, ST231a/04 (Far. Kendi)

Hîdâ ST200a/12, ST212a/05 > Hîzâ ST206b/06, ST206b/09 (Far. Allah)

ümîd Far. ST231b/03, ST237b/13 > ümîz ST204b/09, ST210a/07 (Far. Ümit)

ümîd-vâr ST231b/03, ST222b/01 > ümîz-vâr ST216b/08 (Far. Ümitli)

yâhîd ST218a/14, EP7b/9 > yâhîz ST200b/06, ST205a/07, EM8b (Far. Veya)

pâlûde EP21a/2 > pâlûze EM22a (Far. Pelte)

bî-hîd EP26a/3, EP30a/11 > bî-hîz EM27b, EM32a (Far. Kimsesiz)

ğîdâ EP54a/5 > ğîzâ EM58b (Ar. Gıda)

tûderî EM72a > tûzerî EP66a/1 (Far. Tuderîç otu)

hîdmetkâr İM4a > hîzmetkâr İT58a (Far. Hizmetçi)

Âzerbâycân AA57a/3 // Âzîrbâycân AA126a/6 // Âzîrbâyicân AA93b/5 > Âdırbâyicân⁵²

AA39b/9, AA40a/10 // // Âdırbâyicân AA63b/1, AA107b/8 (Öz. i. Azerbaycan)

Bazen Türkçe ek getirildiğinde bu değişim meydana gelebilir:

şâd++lık EP26b/2 > şâz++lık EM28a 8 (Far. Sevinçlilik)

II.B.9. Zâl (ذ)

zâl (ذ) > z (ز) yazım yanlışlığı

ezkâr > ezkâr HM29b, HM56a, HM107b

hâzer > hâzer HM77b, HM82a, HM94 b

hîzlân > hîzlân HM3b, HM6a; HM34 b

iz'ân > izân HM126a, HM135a, HM139a

lezzet > lezzet HM116b

mezheb > mezheb HM19b

müznibîn > müznibîn HM9b, HM10a, HM20a

zât > zât HM 5b, HM7a, HM8a

zerre > zerre HM15a, HM19b, HM20a

zevk > zevk HM33b, HM38a, HM54b

zîkr > zîkr HM3a, HM29b

II.B.10. Rı (ر)

rı (ر) <> lâm (ل) değişimi

kemân-gulle AA127b/4 // kemân-gulüle AA219a/1 > kemân-kure AA13a/14 (Far. Yay)

pergâr AA15a/6 > pergel TT (Far. Pergel)

servü AA296a/6 > selvi TT (Far. Selvi)

merhem AA215b/16 > melhem HM23a (Ar. İlaç)

⁵¹ Bazen Farsça tamlamalarda da Türkçe kullanım şekli görülür: hîzmet-i Hâkğ ST200b/17.

⁵² Acaba metinde noktası unutulduğu için mi -d- harfidir?

rı (ر) > nûn (ن) değişimi

Kakofoninin de etkisiyle nadir olarak bu tarz ses değişimi olabilir:

murdâr AA263b/6 > mundâr HM22b

rı (ر) > ye (ی) yazım yanlışlığı

Türkçe'de r sesi başta bulunmaz, bazen r sesini y sesi gibi çıkaran dili kusurlu kişiler vardır.

Nüshayı okuyan kişi acaba böyle bir kişi midir?

rûzgâr > yüzkâr HM71b, HM89b, HM94b

II.B.11. Ze (ز)**ze (ز) > rı (ر) değişimi**

ğalbîz > ğalbîr AA119a/4 (Ar. kalbur)

ze (ز) > je (ج) değişimi

zer ü ziver İM24b > zerr ü jiver İT77a (Far. Altın ve süs)

II.B.12. Sîn (س)**sîn (س) > ze (ز) değişimi**

sûrnâ İM4b > zurnâ AA283b/5 // zûrnâ İT58a (Far. sūr-nāy Zurna)

sîn (س) < > şîn (ش) değişimi

nesnâs AA196b/4 > neşnâs AA237a/6 (Ar. Bir maymun türü)

muşg > misk AA99b/10 (Far. muşg Misk)

şatranc AA7b/6, AA310b/9 > satraç TT (Ar. Satraç)

İskenderûs İT81b > İskenderüş İM31a (İskender)

sîn (س) > ze (ز) değişimi

Bazen kelime başında veya ortasında diş sesleri kendi arasında değişime uğrar.

sûsen AA47b/10 > suzan TT (Far. Suzan)

şinâ'at AA2b/1 > zanaat TT (Ar. Zanaat)

sîn (س) < > şîd (ص) yazım yanlışlığı

üşlûb FE19b > üşlûb Fİ9a (Ar. Üslup)

sefer > şafer HM59a, HM59b, HM105b (Ar. Sefer)

kaşd > kâsd HM19a, HM21b, HM22a (Ar. Niyetlenme)

şaḥn > saḥn HM48b (Ar. Avlu)

II.B.13. Şîn (ش)**şîn (ش) > çîm (چ) değişimi**

şem' > çam AA152b/1 (Ar. Çam ağacı)

şûrvâ AA253a/5 > çorba TT (Far. Çorba)

II.B.14. Zâd (ض)**zâd (ض) > zı (ظ) yazım yanlışlığı**

mîzrâb > mîzrâb HM55a, HM79a (Ar. Çalgı çubuğu)

'ârız > 'ârız HM27a, HM115b, HM116a (Ar. Sonradan olan)

râzî > rāzî HM91a (Ar. Hoşnut)

zabṭ > zabṭ HM85b (Ar. Ele geçirme)

maẓmūm FM14a > maẓmūm FE29b (Ar. Eklenmiş)
 beyāz IM48a > beyāz İT97a (Ar. Beyaz)
 ħummāz⁵³ EP9b/2, EP43b/6 > ħummāş EM47a (Ar. Kuzukulağı otu)

II.B.15. ‘Aym (ع)

‘aym (ع) > ħa (ح) değişimi

Arapçadan alınan bazı kelimelerin sonundaki Türkçede bulunmayan *aym* harfi ħ sesine dönüşür:

ġali‘ AA306a/6 > talih TT (Ar. Talih)
 ġamā‘ AA144b/16 > tamaġ TT (Ar. Tamah)
 ‘aym (ع) > ġaym (غ) yazım yanlışlığı
 na‘ra > naġra HM45b, HM53b, HM56b

II.B.16. Ğaym (غ)

ġaym (غ) > kâf (ق) değişimi

Arapça ve Farsça’dan alınan ve kelime başında veya sonunda damak sesdeşleri bulunan kelimelerde ġ > k değişimi görölmür.

ġerāġ > ġırak AA137a/14 (Far. ġıra)
 ġılāf AA168b/5 > kılif TT (Ar. Kılif)
 ġarīb > karīb HM6a, HM8b, HM23a (Ar. Yabancı)
 ġavġā > kavġā HM53b, HM55b, HM56b, HM58b (Far. Kavga)
 ġurbet > kurbet HM72b, HM81b, HM95a (Ar. Gurbet)

II.B.17. Kâf (ك، گ)

kâf (ك، گ) > kâf (ق) değişimi

Farsçada kelime başındaki ve sonundaki *g* sesi Arapçada *k* sesine dönebilir. Biz farklı dilin kelimesini kullanabiliriz:

leglek [Far.] > laġlaġ [Ar.] AA262b/3 (Leylek)
 zendik [Far.] > zındik [Ar.] AA101b/12 (Zındık)

kâf (ك) > kâf (ق) yazım yanlışlığı

‘aks > ‘aġs HM44b, HM47a, HM105a (Ar. Yansıma)

kâf-i Fârisî (گ) > cîm (ج) değişimi

Farsçada kelime başında ve sonunda bulunan *g* sesi Arapçada *c* sesine dönebilir:

şetreng [Far.] > şaşranc [Ar.] AA7b/6, AA310b/9 (Satranc)
 gül-âb [Far.] EP47a/7, AA100a/6 > cülâb [Ar.] EM51a, AA223a/3 (Gül suyu)
 nâreng [Far.] > nârinc [Ar.] AA313b/13, AA107b/1 (Narenciye)
 Efreng [Far.] > Efrenc [Ar.] AA63a/7 // Ferenc AA124b/8 (Frenk)
 nerges [Far.] AA158a/5,9 > nerces [Ar.] AA158a/5,8,9 (Nergis)
 gevher [Far.] AA242a/16, ST225b/06 // gevâhir⁵⁴ ST210a/05 > cevher [Ar.] AA242b/5, ST236a/18 // cevâhir [Ar.] Ar. AA166a/3, ST210a/05 (Cevherler)

⁵³ Bazen harflerinin noktalarının eksikliği dolayısıyla farklı kelimeler ortaya çıkar, nokta kabul edebilen kelimeler sözlüklerde bulunamadığı zaman noktalı şekli düşünölmeli ve ona göre lugate bakılmaldır:

⁵⁴ gevher kelimesinden hareketle Arapça ġokluk ġekimi cevâhir kelimesinin ilk harfi *g* sesiyile yazılmış olmalıdır.

sirkengübîn [Far.] EM13b, EM16a > sikencübîn [Ar.] AA213b/6, EP12b/3, EP15a/1 // sirkencübîn [Ar.] AA315a/2 (Sirke)
Gilân AA63b/1 [Far.] > Cilân [Ar.] AA102b/9 (Öz. i. Geylân şehri)

II.B.18. Lâm (ل)

lâm (ل) < > *nûn* (ن) değişimi

kilîsâ AA90b/5 // kilise AA108a/16 > kenîse AA233a/14 // kenîsâ AA69b/5 (Far. *kelîsâ'* Kilise)

mancanık AA288a/1 // mancınık AA71a/4, AA141b/5 > mancılık AA121a/7 (Ar. *mencenik* Mancınık)

monlâ FE111a, M25a > mollâ Fİ10b, Fİ24b (Far. Molla)

II.B.19. Nûn (ن)

nûn (ن) > *mîm* (م) değişimi

Bazı kelimelerde bu iki dudak harfinin benzeşmesi ile değişim söz konusu olur:

çarşenbih AA112b/1 > Çarşamba (Far. Çarşamba)

künbed AA137a/2 > kümbet AA259a/8 (Far. Kümbet, kubbe)

sünbüle AA36b/3 > sümbül TT (Far. Sümbül)

şenbe AA129a/17 > şembe (Far. Gün)

nûn-kâf (نك) > *hı* (خ) değişimi

ferseng [Far.] AA34b/3 > fersah [Ar.] AA34a/10 (Üç mil)

nûn-nûn (نن) > *nûn-dâl* (ند) değişimi

Bazı kelimelerde yanyana gelen ve dış sesdeşi olan iki harften biri farklılaşabilir. Aykırılışma denilen bu ses olayı bazı kelimelerde görülür.

tennûr AA236a/10 > tandır (Ar. Tandır)

II.B.20. Vâv (و)

vâv (و) > *fe* (ف) yazım yanlışlığı

maḥv > maḥf HM20b, HM23b, HM24a

II.B.21. He (ه)

he (ه) > *ha* (ح) yazım yanlışlığı

şahbâ > şahbâ HM30b

dehân > deḥân HM27b, HM33b, HM70a

II.B.22. Şedde (ّ)

şedde (ّ) yazım yanlışlığı

Bazı kelimelerde şedde kullanılmayınca farklı harekelemeler olur, kelimeler farklı şekle girer.

tennîn AA46b/10 // tenîn AA178b/2 // tüneyn AA23a/1 (Ar. *tinnîn* Ejderha)

maḥalle AA112a/5,6 ≈ maḥle AA25b/13. (Ar. *maḥall* Mahalle)

II.B.23. Harfler Arası Göçüşmeler

Bazen kelimenin ortasındaki ünsüzlerin yeri değiştirilerek kullanıldığı gibi, TT’de kalıcı da olabilirler.

tobre > torba AA10b/8 (Far. Torba)

ğaleyān ST243b/04, ST243b/05 > ğaylān ST242a/03, ST242a/04 (Ar. Coşma)

ifrāt EP20b/10 > iftār EM22a (Ar. Aşırı)

mürebba EP37b/3 > müberra EM40a Ar. Terbiye edilmiş

Kelimelerin göçüşmeli hâli şiirlerde vezin gereği kullanıldığı gibi nesirlerde de görülebilir⁵⁵:

gülîstān ST201b/08 > gül-sitan ST198b/15, ST206b/12 (Far. Gül bahçesi)

ser-efrāz İM3b > ser-firāz İT56b (Far. Başını yükselten)

III. Harf ve Harekelere Bağlı Değişmeler

Kelimelerde değişimler bazen tek sesle sınırlı kalmaz. Harflerin düşmesi, değişmesi, hatta göçüşmeleriyle farklı kelimeler ortaya çıkar. Böyle kelimeler bu başlık altında incelenmiştir.

III.A. Harekeli Harf Düşmesi

Üç heceli kelimelerde harekeli harfin düşmesiyle iki ses olayı gerçekleşebilir:

sipistān Far. EP44b/1, EP48a/6 // sebastān EM52a > sistān EM48a (Far. Bir tür ağaç)

şırılağan İT130a > şirğan İM83b (Far. Susam yağı)

beyābān İM49a, İT104a > yābān İT98a, AA295b/14 // yaban İM55b (Far. Yaban)

Harekeli harfin veya harflerin düşürülmesiyle bazen isimlerin kısa söylenişleri elde edilebilir:

Efrāsiyāb AA184b/9 // Efrābsiyāb AA184b/9 > Efrās ST215a/07 (Öz. i. Turan Hükümdarı)

Zizen AA102b/13 > ziz AA103a/2 (öz. i. Zizen)

III.B. Hareke ve Harf Düşmesi veya Türemesi

Malātıyye AA116a/3 > Malatya TT (Öz. i. Malatya)

Kiyāve AA191b/17 > Kiev TT (Öz. i. Kiev)

Maşüşıyye AA131b/8 > Maşışa AA143a/7 // Maşayşa AA46b/6 (Öz. i. Çukurova’da kurulmuş olan şehir)

Belinās İM25b > Belinānūs İT77b (Öz. i. Bilgin Belinas)

*Kıfçāk İM58a, AA44a/10 > Kıfçān⁵⁶ [şahrası] İT107a, İT108a (Kıpçak)

⁵⁵ Genel olarak iki ünsüz sesin yer değiştirmesi olarak tarif edilen *göçüşme* konusunu ele alan Ersöz, *İkili Ünlü-Ünsüz Göçüşmesi* başlığı altında Türkçede hem KV~VK, hem de VK~KV göçüşmelerine rastlandığını, tespit edilen tüm örneklerin komşu sesler arasında gerçekleştiğini ifade eder. Örnek olarak başta *sukut ~ uskut* “sükût, sessiz”, *sıkr~ıskır* “ışık çal-“; ortada *müslüman ~ müsülman*, *yarlıga~yarılıga* “acıma, merhamet”, *kimsene-kimesne*, *batlıcan~badılcın* vs. örnekleri sunar (Ersöz, s. 2197). Bu durumda gülîstān ve gülîsitan gibi kullanımda göçüşme olduğu söylenebilir.

⁵⁶ Metinde *Kıfçāk* kelimesi insanlar için kullanılırken, *Kıfçān* kelimesi sadece iki yerde *şahrası* kelimesiyle kullanılarak mekan ismi olarak geçer. Acaba mekan ismi olarak mı değişime uğramıştır? Yoksa *Kıfçān şahrası* > *Kıfçā<kı>η şahrası* şeklinde ses olayı sonucu mu oluşmuştur? (Tanıklar için bk. M. KAYA, *Tercüme-i İskendernâme*)

III.C. İletli Harf ve Hareke İlişkilerinden Meydana Gelen Değişimler

a. Zamme ve vâv ilişkisi

Bazı kelimelerde vâv harfi harekeli olduğu hâlde med harfi gibi düşünülerek okunabilir:

‘Uvec bin ‘Unuḡ AA181b/4 > ‘Ûc bin ‘Unuḡ AA181b/4,5 (Öz. i. Uc b. Unuk)

Musul // mavsıl > Mūşıl AA132a/17 (öz. i. Musul)

Zehven AA65a/17 > Zehūn AA182b/16 (Öz. i. Sri Lanka'da bir dağ)

Ḥavarnaḡ⁵⁷ > Ḥūrniḡ AA106a/9 // Ḥurnuḡ AA105b/14 (Öz. i. Havarnak Kasrı)

Bazı kelimelerde sondaki med için gelen vâvın düşmesiyle birlikte evvelki harfin ünlüsü de düşer:

Şehr-i Bānū AA177b/1 > Şehriban (Öz. i. Şehriban)

b. Kesre ve ye ilişkisi

Kelime ortasındaki ye harfi bazen cezmlı olur, bazen de med olarak gelir. Bu durumda evvelindeki harfe -Ī- veya -Ay- eklenir. Kelimede bu iki okunuş yer değiştirence (-Ī- < > -Ay-) değişimi kendini gösterir:

Tuleyhā > Tālīḡa AA202b/14 (Öz. i. Talhacık)

Sīrāf AA51b/10 > Sayrāf AA122a/1 (Öz. i. İran'da bir şehir)

Maşışa AA143a/7 // Maşayşa AA46b/6 (Öz. i. Çukurova'da kurulmuş olan şehir)

III.D. Harekeleme Çeşitliliğine Bağlı Farklı Şekiller

Bazı kelimelerin orta harekesi tam kavranamadığında harekeli zannedilerek hareke konulduğu gibi harekesi de değiştirilebilir veya tersi bir durum sözkonusu olabilir:

Hermān AA27a/9 > Heremān AA136b/12 (Öz. i. Bir şehir adı)

Damḡān AA189b/15 > Damuḡān AA6b/7 (Öz. i. Bir şehir adı)

Zevba‘a AA244a/1 // Zevbi‘a AA243b/17 (Öz. i. Bir cin adı)

İki kelimededen oluşan birleşik isimler arasına konulan harekelerde de ikilem yaşanır ve dikkat edilmeden farklı ünlü sesler verilir:

Zengibār AA303a/15,17 > Zengübār AA67b/7, AA274b/14 (Öz. i. Tanzania)

Mervizān AA148b/11 // Mervezān AA148b/8 (Far. Uçbeyi, Merzüban)

Ḳāmırvān AA127a/7 // Ḳāmırvan AA154a/6 (Öz. i. Hindistan'da şehir)

İlk heceleri genelde iki türlü harekelenebilen Farsça kelimelerin müstensih tarafından tam bilinmemesi eserde kelimenin üç veya daha fazla şeklini oluşturur. Bazen Farsça genişletme ekleri gelerek şekiller çoğalır:⁵⁸

Nihāvend AA132b/4 // Nehāvend AA132b/9 // Nūḡ-evende AA132b/8 (Öz. i. İran'da tarihî bir şehir)

Herkend AA56a/4 // Hirkend AA56a/2 // Hürkendī AA193b/10 (Öz. i. Efsânevî deniz ve kavmi)

Emūl AA65b/1 // Emel AA94a/8 // Emil AA309b/9 (Öz. i. Bir şehir adı)

Demāvend AA77b/1 // Dimāvend AA65a/1 // Dümāvend AA68a/7 (Öz. i. Bir şehir adı)

Fārs AA36b/3 // Fāres AA49b/9 // Fāris AA63a/16 Fars (Öz. i. Fars)

⁵⁷ Kelime Havarnak olduğu hâlde müstensih harekesiz metinden almış, harekeleme yaparken tahminine bağlı olarak hurnuk ve hurnık şeklinde harekelemiştir.

⁵⁸ Bu kelimelerin anlamları, kök harfleri korunduğu için Arap harfli sözlüklerden aranmalıdır. Latin harfli sözlüklerden bu kelimeyi bulmak kolay olmaz.

Hoten AA127b/1 // Hâten AA192a/7 // Hâtinü AA51b/15 (Öz. i. Hotan şehri)
Tür > Turanç AA55b/1 // Türe AA63a/10 (Öz. i. Turan)

Farsça birleşik kelime olan bazı özel isimlerde sıfat oluşturan ikinci kelimenin farklı şekillerinin kullanımı ismin farklı şekillerini ortaya çıkarır:

Geştâseb AA157b/2 // Gerşâseb AA205a/1 // Gürşâseb AA205/7 (Far. Gürşâseb)
Zerâşeb AA205b/16 // Zerâşet AA206a/2 // Zerdeşt AA39b/16 (Far. Zerdüş)

Tamlamalar hem Farsça usulüyle hem de Arapça usulüyle kurularak metinde bir ismin farklı şekilleri oluşturulabilir:

Mâverâ'ü'n-nehir AA131a/12: Mâ-verâ'ün-neher AA100b/7: Mâ-verâ'e'n-nehr AA93b/6:
Mâ-verâ'ün-nehir AA63b/11 // Mâ-verâ'i-nehir AA62b/5: Mâ-verâ'i-nehr AA61b/3 (Öz. i. Maveraünnehir bölgesi)
Nizâmül-mülk AA235b/9 > Nizâmü'l-melik⁵⁹ AA235b/6 // (Öz. i. Nizamülmülk)

III.E. İbraniceden Gelen Kelimelerdeki Değişimler

Arapçaya ve Farsçaya geçen İbrânice isimlerin içinde iki veya daha fazla harf veya hareke değişimi kelimedeki farklı şekiller oluşturur. İbraniceden ve Farsçadan gelen **Bat-Şeva**, **Avişay**, **Avigâyil**, **Natan**, **Şovav**, **Yoav** ve **Urmiya** kelimelerini ele aldığımızda bu sekiz kelimenin karşılığında metinde Baş-Sâva', Baş-Sâvi', Bat-Sâyî, Bat-Şâyî', Bat-Şâyî, Bit, Bit-Şâyî', Sâyî' (8 şekil) (İbr. **Bat-Şeva**), Avisâ, Aviyaş, Avsiya (3 şekil) (İbr. **Avişay**), Avigâyil, Uğâyil (2 şekil) (İbr. **Avigâyil**), Naşan, Naşanil (2 şekil) (İbr. **Natan**), Sovar, Sovav (2 şekil) (İbr. **Şovav**), Urmiyâ, Urmayâ, Uryâ (3 şekil) (İbr. **Urmiya**), Yo'av, Yo'a (2 şekil) (İbr. **Yoav**, Davud peygamberin kardeşinin oğlu) olmak üzere 22 şekil karşımıza çıkar.⁶⁰

Yukarıdaki değişimlerin bazıları harflere bağlı bazıları hareketlere bağlı ses olaylarıdır. Başta *elif* ve *vâv* harfi olduğunda ya her ikisi de hareketlenerek okunmakta ya da *vâv* zamme okutucusu olarak görülmektedir.

Avi- > U- değişimi

Avigâyil ST210b/11, ST210b/19, ST227a/20 // Uğâyil ST210b/2

Ortadaki *vâv* ile *ye* bir arada bulunduğu *ye* bazen *vâv*'in uzatıcısı olarak, bazen de okutucusu olarak düşünülmekte ve hareketlenmektedir:

vî ≈ vîyA değişimi

Avisâ ST215a/14, ST213b/18 ≈ Aviyaş ST214a/02

vâv > ye değişimi

Baş-Sâvi' ST201b/02 = Bat-Şâyî' ST211b/03

⁵⁹ Dikkatsizlikten meydana gelen değişim olsa gerek.

⁶⁰ Tanıkları şunlardır: Baş-Sâva' ST201b/03, ST201b/07 // Baş-Sâvi' ST201b/02 // Bat-Sâyî ST229a/21 // Bat-Şâyî' ST211b/03, ST233a/15 // Bat-Şâyî ST237a/10 // Bit ST220b/01 // Bit-Şâyî' ST204b/12, ST205a/21 // Sâyî' ST223b/12 (İbr. **Bat-Şeva**, Davud peygamberin karısı, Süleyman peygamberin annesi); Avisâ ST215a/14, ST213b/18 // Avisâ ST213b/18, ST215a/10 // Aviyaş ST214a/02 // Avsiya ST213b/19, ST213b/21 (İbr. **Avişay bin Seruya**, Davud peygamberin kardeşinin oğlu); Avigâyil ST210b/11, ST210b/19, ST227a/20 // Uğâyil ST210b/21, ST211a/06, ST211a/14 (İbr. **Avigâyil**, Davud peygamberin kardeşi); Naşan ST200a/01, ST200b/03, ST200b/17 // Naşanil ST227b/17 (İbr. **Natan**, Davud peygamberin kardeşi, Natan peygamber); Sovar ST223b/08 // Sovav ST227a/21 (İbr. **Şovav**, Davud peygamberin oğlu); Urmiyâ ST201b/10, ST201b/13 // Urmiyâ bin Hürayâ ST201b/05, ST212a/12 // Urmayâ bin Hürayâ ST201b/12 // Uryâ ST203a/21, ST203b/01, ST203b/08, ST203b/12, ST204a/02 (İbr. **Urmiya**, Bit-Şâyî'nin sözlüsü); Yo'av ST209b/08, ST213a/18, ST215a/21 // Yo'a bin Cerâpâ ST199b/11, ST201b/15, ST209b/01 (İbr. **Yoav bin Seruya**, Davud peygamberin kardeşinin oğlu).

vâv düşmesi

Yo‘âv ST209b/08, ST213a/18 > Yo‘â ST199b/11

Bazen kelimelerdeki noktalar sebebiyle farklı kelimeler oluşur. *Sîn* ile *te* harflerinin üzerine konan nokta veya noktalar, kelimelerin farklı söylenmesine sebep olurlar. Belki de dış sesteşleri olan bu harflerin teşekkül noktalarının birbirine yakın olması bu durumu ortaya çıkarmaktadır:

sîn > şîn değişimi

Avisâ ST213b/18, ST215a/10 ≈ Aviyaş ST214a/0

Bat-Sâyî ST229a/21 ≈ Bat-Şâyî ST237a/10

Şovav ≈ > Sovav ST227a/21

te ≈ se değişimi

Bat-Sâyî ST229a/21 = Baş-Sâvi‘ ST201b/02

Natan ≈ > Naşan ST200a/01, ST200b/03

Kelimelerdeki vurgusuzluk veya yazım hataları kelimelerin farklı şeklini türetebilir:

vâv > rî değişimi

Sovar ST223b/08 ≈ Sovav ST227a/21

‘ayın düşmesi

Bat-Şâyî‘ ST211b/03 ≈ Bat-Şâyî ST237a/10

mî düşmesi

Urmiyâ ST201b/13 ≈ Uryâ ST203a/21

Sonuç

1. Bazı kelimeler her ne kadar sonradan değişikliğe uğrasa da metinlerin yazıldığı dönemde asıl şeklini muhafaza edebilir: nerdü-bân (merdiven), mekük (mekik), 'ışk (aşk) gibi.

2. Türkçe, Arapça ve Farsçanın farklı üç dil ailesine mensup olması nedeniyle herbir dilin sahibi kişi diğer dili öğrenirken öğrenme zorluğu çekebilir. Tarihî seyir içinde bu dillerin aralarındaki kelime alışverişi diğer dili konuşan kişinin diğer dili öğrenmesinde fayda sağlayabilir. Türkçe metinlerde geçen örnek altı kelime Arapçada خَلَقَ (yaratmak), خَسَفَتْ (batmak, görünmez olmak), ضَرَّ (zararlı olmak, zarar vermek), قَصَدَ (yönelmek, uğramak, yolunu tutmak, amaçlamak), طَبَخَ (yemek yapmak, pişirmek), حَفِظَ (korumak, saklamak, savunmak, aklında tutmak) şeklinde çekimli fiil haline getirilir ve anlamları sözlüğe parantez içindeki şekilde yazılır. Türkçe bilen kişi diğer dilden altı kelimeyi kendi dilinin katkısıyla öğrenmiş olur.

3. Arap harfli metinlerin çözümünde bilinmeyen kelimeler aranırken mutlaka Arap harfli sözlükler kullanılmalıdır. Başta yanlış okunan kelimenin şekli doğru düşünülüp, farklı Latin harfli sözlüklerde aranırsa bulunamaz, bu da zaman kaybına sebep olur: tuful, nemür, şamığ, hunuk kelimelerinde olduğu gibi.

4. Metinler Latin harflerine çevrilirken kelimelerin sözlüklerde geçmeyen farklı şekilleri için farklı bir tasnif uygulaması yapılabilir. Yazılış şekline bağlı dizin oluşturularak kelimelerin farklı varlıkları da ortaya çıkarılabilir. Mesela sözlüklerde pişkeş> peşkeş (Far. Öne çekilen), mirrih> merrih (Ar. Mars, Merih) ve ma'nā [Ar.] > ma'nī [Far.] (Far. Mana) kelimeleri bulunurken, 'imrān (Ar. Mamur yer), fınduk (Ar. Fındık), 'ulvī ≈ 'ilvī (Ar. Yüce, yüksek) ve Dimaşk > Dımışk (Öz. i. Şam) örneklerindeki 'imrān, fınduk, 'ilvī ve Dimaşk şekilleri yer almaz. Böyle kelimeler için de sözlük kısmında ayrı bir çalışma yapılabilir.

5. Farklı dillerden gelen kelimenin değişik şekilleri sözlüklerde *zebanzed*, *galat* gibi tabirlerle ifade edilirken müstensihin bu şekillerden de farklı yazdığı bazı kelimeler genel sözlüklerde bulunmadığı için anlamını yerleştirmek güçleşir. Ortaya konulan eserlerde farklı şekli bulunan kelimenin dizin veya sözlükte yer alması, daha sonraki araştırmacılara metin tesisinde kolaylık sağlar, etimoloji ve sesbilgisi çalışmalarında yardımcı olur, Latin harflerine çevrilen eserde kelimenin bildiğimiz şeklinden farklı yazımı varsa mutlaka dikkat edilmelidir: Mesela eserlerde geçen fakat sözlüklerde geçmeyen yukarıdaki maddede de anılan 'imrān (Ar. Mamur yer), fınduk (Ar. Fındık), 'ulvī ≈ 'ilvī (Ar. Yüce, yüksek) örneklerindeki 'imrān, fınduk ve 'ilvī gibi kelimelere sözlükte yer verilirse, kelimelerde meydana gelen ses olaylarını incelemede araştırmacılara yardım edilmiş olur.

6. Metin tesis edilirken yukarıda topluca gösterilen ses değişiklikleri araştırmacılar tarafından öğrenilmeli, metinde kelime okunmadığında kelime üzerinde olabilecek bütün değişimler denenerek sonuca ulaşılmaya çalışılmalıdır.

7. Metinde geçen ve farklı şekilleri bulunan kelimelerin genel sözlüklere nasıl alındığı bilinmeli, anlamlar genel sözlüklerde geçtiği şekilde verilmelidir. Diğerinde gönderme yapılmalıdır: ebūkaemūn (Ar. Bukalemun), enār ≈ nār (Far. Nar meyvesi), pāsibān ≈ pāsübān (Far. *pāsibān* Bekçi), zerīn ≈ zerrīn (Far. Altından olan), hunuk> hunk (Far. Serin) ve sebi' ≈ seba' (Ar. *sebu'* Yırtıcı hayvan) tanıklarındaki kelimeler sözlüklerde bulunmamaktadır. Bu kelimelerin galat ve yanlış yazımları için bir bölüm oluşturulmalı, anlam doğru yazımda verilmeli, yanlış yazımlarda doğru yazımlara gönderme yapılmalıdır.

8. Farsça ve Arapçadan gelen bazı kelimeler bazen aslına uygun yazıldığında kökenini kavrarken bazen de konuşma dilimize geçtiği şekliyle yazılır. Bu duruma dikkat edilmediğinde sözlük kısmında farklı madde başlarının oluşmasına sebep olunabilir: *hürüm* ≈ *hortüm* ≈ *hurtüm* (Ar. Hortum), *kergeden* ≈ *kergedān* (Far. Gergedan), *gevher* ≈ *güher* ≈ *güher* (Far. Mücevher) ve *kāvmiṣ* ≈ *kömiṣ* ≈ *kūmiṣ* (Far. Kömüş, camız) örneklerinde dört kelime on bir farklı şekilde dizine girebilir. Farklı şekilleri, gönderme yoluyla dörde indirmek için dikkatli çalışma yapılmalıdır.

9. Metinlerde kelimelerin iki, üç, dört farklı şekli çıkabileceğinden dolayı sözlükteki ve dizinlerdeki karışıklığa engel olabilmek için özen gösterilmelidir. Gerekirse özel isimler, yer isimleri, bitkiler vb. dizinler yapılarak farklı yazımlar en aza düşürülmelidir. İmla ve yazım birliği için müstensihin yazım farklılıkları inceleme ve dizin kısımlarında belirtilmeli ama metinde kelimelerin tek şekilleri kullanılarak okuyucuya kolaylık sağlanmalıdır.

10. Bu çalışmada tasnif aşamasında bazı bölümlere az örnek sunulması o başlığı güçsüz kılsa da, metinlerde o tür kelimelerle az çok karşılaşılabilceği ve örneklerin çoğaltılabileceği anlamına gelmektedir. Mesela genel sözlüklerde *pertāb* - *pertāv* gibi iki şekilli olarak geçen kelime örnek olarak gösterilebilir. Bu tek örnekte araştırmacı nüshada geçen *pertāb* şeklini almayıp, nüshada geçmeyen *pertāv* şeklini metne almıştır.

Kaynaklar

- Acâ'ibü'l-mahlûkât. Ali Emiri Ktp. Tarih, No. 897, 324 v.
- Aksu, Rabia. (2016). *Firdevsi-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr* 10. Cilt (Giriş- Dil İncelemesi-Metin- Dizin). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Altınışık, M. Emin. (2013). *Sâlih bin Yûsuf bin Mustafâ, Şerh-i Dîvânçe-i Firîşte*, (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım). Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ayverdi, İlhan. (2006). *Misâlli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III. İstanbul.
- Banguoğlu, Tahsin. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TTK Basım Evi.
- Canpolat, Mustafa ve Önler, Zafer. (2016). *Edviye-i Müfrefde*. Ankara: TDK Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit. (1988). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.
- Ergin, Muharrem. (1986). *Türk Dili*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ersöz, Serpil. (2018). "Türkçede göçüşme: tanım ve tasnif". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2189-2203.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. (2011). *el-Kâmûsü'l-Muhît*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Kaya, Melis. (2016). *Mensûr Tercüme-i İskendernâme* (İnceleme-Tenkitli metin). Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- Mustafa bin Şemseddin. (1303). *Ahterî-i Kebir*. İstanbul.
- Koç, Mustafa ve Tanrıverdi, Eyyüp. (2013). *Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi* 1-6. İstanbul.
- Mutçalı, Serdar. (2012). *Arapça – Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınevi.
- Sarı, Mevlüt. (1985). *Arapça- Türkçe Lügat* (El-mevarid). İstanbul: Bahar Yayınları.
- Sarıkaya, Bekir. (2019). *Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Şemseddîn Sâmî (1317). *Kâmûs-i Türkî*. Çağrı Yayınları. İstanbul 1317.
- Şığva, B. (2019). *Şeyh Hasan Haydar Divanı*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Topaloğlu, Ahmet. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu (2010). *Türkçe Sözlük*. Ankara.